

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА
на тему: УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ БОЙОВОГО ПІДРОЗДІЛУ

Виконав: студент II курсу,
групи 8.0532-з-1
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Бондаренко Олег Валерійович
Неманежина А.О. викладач кафедри
психології
Науковий консультант: Губа Н.О.,
к.психол.н.,
доцент, завідувач кафедри психології
Рецензент: Бородулькіна Т.О., к.психол.н.,
доцент кафедри психології

Запоріжжя

2023

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 86 сторінок, 67 джерел, 3 додатки.

Об'єкт дослідження – психологічна згуртованість бойового підрозділу.

Предмет дослідження – українська національна ідентичність як чинник психологічної згуртованості бойового підрозділу.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити вплив національної ідентичності на психологічну згуртованість бойового підрозділу, розробити програму розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу.

Гіпотеза дослідження: передбачаємо що психологічна згуртованість бойового підрозділу є залежною від сили прояву серед його бійців української національної ідентичності, особливо такого її елементу, як загальні цінності, права та норми, що є обов'язковими для членів спільноти.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: включене спостереження, фокус групова дискусія, напівструктуроване інтерв'ю.

Наукова новизна полягає у визначеності пріоритетності для психологічної згуртованості такої складової національної ідентичності, як загальні цінності соціальної справедливості, що реалізуються через рівні права бійців підрозділу. Практична значущість полягає у розробці та впровадженні програми розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу.

Галузь використання: добровольчі формування, підрозділи НГУ, ЗСУ.

**ПСИХОЛОГІЧНА ЗГУРТОВАНІСТЬ, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ,
БОЙОВИЙ ПІДРОЗДІЛ, ПРОГРАМА РОЗВИТКУ.**

SUMMARY

Bondarenko O. V. Ukrainian national identity as a factor in the psychological cohesion of a combat unit.

The qualifying work consists of Introduction, 3 Chapters, Conclusion, References (67 items), 3 appendix on 12 pages. The qualifying work volume is 86 pages long, 80 of them – main text.

The qualifying work gives theoretical survey and describes the experimental research of ukrainian national identity, psychological cohesion of a combat unit. The master thesis is composed of 3 chapters, each of them dealing with different aspect of psychological cohesion of a combat unit.

The research object: the psychological cohesion of a combat unit.

The research subject: ukrainian national identity as a factor in the psychological cohesion of a combat unit.

The research goal: to theoretically substantiate and experimentally investigate the influence of national identity on the psychological cohesion of a combat unit, to develop a program for the development of psychological cohesion of a combat unit..

The research tasks are:

– To conduct an analysis of psychological and military research on the problem being studied, based on which theoretical and experimental approaches to the psychological cohesion of a combat unit in foreign and domestic psychology have been formed.;

– To reveal the psychological content of the psychological cohesion of the combat unit;

– To analyze the peculiarities of the Ukrainian national identity as a factor in the psychological cohesion of the combat unit;

– Develop a program for the development of psychological cohesion of the combat unit.

Chapter 1 «Theoretical foundations of the study of Ukrainian national identity as a factor in the psychological cohesion of a combat unit » provides theoretical analysis of the psychological cohesion and national identity.

In the Chapter 2 «Study of Ukrainian national identity as a factor of psychological cohesion of a combat unit » the characteristics of psychological cohesion of a combat unit and specifics of national identity as a factor of psychological cohesion of a combat unit, the model of ukrainian national identity.

Chapter 3 « An empirical study of Ukrainian national identity as a factor in the psychological cohesion of a combat unit » explains the design and methods of research. Justification of the practical program for improving psychological cohesion of results of an empirical study of ukrainian national identity

Key words: psychological cohesion, ukrainian national identity, combat unit, program for improving.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ БОЙОВОГО ПІДРОЗДІЛУ.....	9
1.1. Теоретико-методологічні засади психологічної згуртованості.....	9
1.2. Теоретико-методологічні засади національної ідентичності.....	14
1.3. Психологічний зміст згуртованості бойового підрозділу.....	21
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ БОЙОВОГО ПІДРОЗДІЛУ.....	29
2.1. Характеристики психологічної згуртованості бойового підрозділу.....	29
2.2. Специфіка національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу.....	36
2.3. Модель національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості.....	44
РОЗДІЛ III ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ БОЙОВОГО ПІДРОЗДІЛУ.....	55
3.1. Організація та методи емпіричного дослідження української національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу.....	55
3.2. Результати емпіричного дослідження української національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу.....	62
3.3. Обґрунтування практичної програми покращення психологічної згуртованості бойового підрозділу.....	68
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Ідентичність людини є одним з головних чинників її інтеграції на рівні соціальних груп. Свідомість людини цілеспрямовано здійснює системне конструювання її ідентичності. Мислителі давньої Греції розуміли важливість ідентичності як індивідуальної так і групової. Саме на пошук власної ідентичності була спрямована діяльність царя Едипа, літературного героя класичної давньогрецької драми.

Психологічні дослідження етнічної та національної ідентичності починаються одночасно з становленням психології як науки. В роботах психологів XIX ст. багато уваги приділяється саме «психології народів», яка базується на їх ідентичності. Особливу увагу міждисциплінарної наукової рефлексії етнічна та національна ідентичність отримує в другій половині XX ст. як спроба переосмислити її з урахуванням досвіду I та II світових війн.

Сьогодні продовжується повномасштабна війна РФ проти України. В цій війні українська національна ідентичність є метою знищення для наших ворогів, тому що вона є одним з головних чинників психологічної згуртованості українців на всіх організаційних рівнях. Саме українська національна ідентичність як чинник психологічної згуртованості бойового підрозділу є темою нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – психологічна згуртованість бойового підрозділу.

Предмет дослідження - українська національна ідентичність як чинник психологічної згуртованості бойового підрозділу.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити вплив національної ідентичності на психологічну згуртованість

бойового підрозділу, розробити програму розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу.

Гіпотеза: передбачаємо що психологічна згуртованість бойового підрозділу є залежною від сили прояву серед його бійців української національної ідентичності, особливо такого її елементу, як загальні цінності, права та норми, що є обов'язковими для членів спільноти.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз психолого-військових досліджень з проблеми що вивчається, на основі яких сформовані теоретичні та експериментальні підходи до психологічної згуртованості бойового підрозділу в зарубіжній та вітчизняній психології.
2. Розкрити психологічний зміст психологічної згуртованості бойового підрозділу.
3. Проаналізувати особливості української національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу.
4. Розглянути українську національну ідентичність як чинник психологічної згуртованості бойового підрозділу.
5. Розробити програму розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: включене спостереження, фокус групова дискусія, напівструктуроване інтерв'ю.

Наукова новизна полягає саме у визначеності пріоритетності для психологічної згуртованості такої складової національної ідентичності, як загальні цінності соціальної справедливості, що реалізуються через рівні права бійців підрозділу.

Практична значущість полягає у розробці та впровадженні програми розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу.

Сучасне українське суспільство потребує людей з сформованою чіткою та сильною українською національною ідентичністю. Саме ідентичність є найважливішим чинником інтеграції на усіх рівнях соціальних організацій. За умов повномасштабної війни українська національна ідентичність отримує ще більшу актуалізацію на рівні сучасного розвитку ЗСУ. Для бойових підрозділів українська національна ідентичність є чинником інтеграції та посилення психологічної згуртованості.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 67.найменувань та 3 додатків на 12 сторінках. Загальний обсяг основного тексту 86 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ БОЙОВОГО ПІДРОЗДІЛУ

1.1. Теоретико-методологічні засади психологічної згуртованості бойового підрозділу

Об'єктом нашого дослідження є психологічна згуртованість бойового підрозділу. Його системна складність та міждисциплінарна сутність визначають змістовні характеристики відповідної наукової рефлексії. Однією з важливих характеристик останньої є її міждисциплінарність.

Військова психологія досліджує бойовий підрозділ як малу соціальну групу та як військовий колектив [10;16; 32; 41;67]. Так, великі соціальні групи виглядають як соціальні класи, масові політичні партії, професійні спілки, збройні сили, нації та інші великі об'єднання. Малі соціальні групи – це військовий підрозділ, колектив малого підприємства, шкільний клас, студентська академічна група тощо. Слід зазначити, що група значно ширше поняття, ніж колектив. До того ж характеристики не всякої групи можна розглядати як колектив. Зазначимо, що малі соціальні групи класифікуються залежно від рівня розвитку їх організаційного та їх соціальної та функціональної спрямованості. Найбільш відомі класифікаціями є наступні різновиди малих груп: асоціація, кооперація, корпорація і колектив.

Донаукова рефлексія щодо бойового підрозділу сягає часів Римської імперії. Практичним шляхом римляни винайшли принципи побудови організацій. Вони довели, що ефективний контроль можна успішно здійснювати

лише над невеликою групою людей, римляни затвердили контуберніум як найменшої військової одиниці у складі 8 легіонерів, які проживали в одному наметі й організовували свій побут. Об'єднання з 10 контуберніумів створювали одну центурію у вигляді військового формування з особовим складом у 80 бійців. Відповідно з об'єднання 6 центурій створювали 1 когорт з особовим складом 480 осіб. За допомогою об'єднання 10 когорт створювали один легіон у складі 4800 осіб.

Необхідно зазначити функціональність даного підходу щодо організації груп людей. Відповідно, схожий формат існує і у сучасних арміях, що має генетичний зв'язок з цивільними структурами, де застосовується подібна організація і система контролю при організації приватних корпорацій та державних установ.

Соціально-психологічні чинники та їхній вплив на взаємодію військовослужбовців у військовій психології досліджуються систематично. Функціонування психіки військовослужбовців вивчались багатьма такими вітчизняними дослідниками, як М.Й. Варій [7], А.Г. Маклаков, С.Д. Максименко, О.Г. Караяні та І.В. Сиром'ятникова, А.В. Петровський, Є.М. Потапчук, В.В. Ягупов [67], М.М. Дорошенко, В.Г. Кохан, О.Ф. Хміляр, О.П. Макаревич, В.В. Стасюк [32] та ін. Їхні праці стали основою для розробки методичних рекомендацій [29; 30; 57] колективами авторів відділу військово-соціальної роботи соціально-психологічного управління Головного управління по роботі з особовим складом Збройних Сил України для структурних військових підрозділів в їхній повсякденній діяльності, як у мирний, так і у військовий час.

Психологічна практика довела, що між особою та колективом створюється взаємний та функціональний зв'язок. Колектив здійснює на своїх членів нормативний, інформативний та соціальний вплив. Нормативний вплив

формує індивідуальне прийняття очікувань та норм колективу. Відповідно, реалізується забезпечення соціальної потреби щодо схвалення, прийняття та визнання спільнотою.

Зазначимо що нормативний вплив також певною мірою вимагає від члена колективу готовності підпорядкування мисленню інших його учасників, що вимагає здійснення інтеріоризації (прийняття групових норм як власних) та ідентифікації (уособлення себе з колективом та його способом поведінки).

Дзеркальний соціально-інформативний вплив колективу здійснюється за допомогою зустрічної інформації, що дозволяє зрозуміти рівень успішності своїх власних досягнень та вчинків завдяки реакції членів колективу.

Це відбувається тому, що належність до колективу дозволяє людині отримувати емоційні, інструментальні та інформаційні колективні ресурси, що стає вкрай важливим у бойових ситуаціях.

Колектив в цивільних аспектах отримав наукове висвітлення в дискурсі психології управління. Актуальність даної проблематики стимулювала велику кількість науковців працювати в галузі соціально-психологічних розвідок щодо виявлення як індивідуальних, такі і групових установок, настроїв. Отримали наукове висвітлення характер міжособистісних взаємин, специфіка потреб і запитів особового складу.

Зазначимо що деякі з цих дослідницьких методики мають власні назви за їх авторами. Також вони є таким що їх визнає спільнота психологів. Особливо ми можемо виділити наступні: методика К.Е. Сішора щодо визначення індексу згуртованості; методика Ф. Фідлера щодо оцінки психологічної атмосфери в колективі. Особливе місце займає мотиваційний тест Ф. Херцберга що дозволяє нам зробити визначення як мотиваційних, так і гігієнічних факторів діяльності в трудовому колективі. Крім цього даний тест дозволяє визначити характеристики колективу щодо сили фінансових мотивів, характеру суспільної

думки, відповідальності щодо праці та її змісту, співпраці в колективі та характер стосунків з керівництвом, можливості та специфіку кар'єри та досягнення особистого успіху шляхом просування по службі.

Тест К. Томаса визначає поведінку в конфліктних ситуаціях за напрямом визначення рівня управління конфлікту: суперництво, пристосованість, компроміс, уникнення, кооперація. Методика В. Шутца дозволяє визначати характер міжособистісних взаємовідносин щодо включення, контролю, та афекту. Методика діагностування міжособистісних відносин Т. Лірі дозволяє робити визначення комунікативно-характерологічних тенденцій за восьми ознаками: авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозрілість, підкорення, залежність, дружелюбність. Методика багатофакторного дослідження особистості за допомогою теста Р.Б. Кеттелла, дозволяє робити визначення таких властивостей особистості, як комунікативних, інтелектуальних, емоційних та регуляторних [7].

Дані методики дають змогу, з використанням отриманих результатів досліджень, корегувати психологічне управління особовим складом групи. Зазначимо, що психологічна згуртованість є важливою характеристикою успішної сумісної діяльності бійців підрозділу, вона не тільки визначає специфіку процесу спілкування між ними, але, й, ефективність внутрішньої організації бойової що впливає на його ефективність та результативність. В роботах українських військових психологів обґрунтовано основні психологічні чинники групової взаємодії у військовому колективі. Визначається, що на рівні індивідуальної свідомості бійця підрозділу важливою є його ідентичність та сприйняття і прийняття ним спільних групових норм. Акцентується увага на тому, що на рівні групової свідомості та групової динаміки психологічна згуртованість бойового підрозділу визначає особливості його утворення та

розвитку, та різні соціально-психологічні явища, які мають місце у військовому колективі.

Професійна спільнота українських військових психологів [1; 2; 3] також приділяє увагу проблемам становлення та розвитку військового колективу. Військові психологи вирішують завдання та виявляють психологічні аспекти діяльності бійців та бойових підрозділів. В цьому контексті вони вивчають службову діяльність бійців, їх фахову орієнтацію та фахове навчання. Крім цього у фокусі їх діяльності є не тільки дослідження але й корекція дозвілля бійців, їх діяльність, вчинки та взаємовідносини. Їх роботи спрямовані на виявлення психологічних особливостей управління у військовій сфері. Наукова рефлексія військових психологів [23; 26] спрямована на вивчення психології військового колективу з метою пошуку шляху щодо ефективної взаємодії та міжособистісного спілкування командира з бійцями.

Науково-практичні праці українських військових психологів спрямовані на вивчення впливу умов військової діяльності та бойових обставин на психіку бійця та психологічну взаємодію в підрозділі. Їх науковий доробок спрямован на психологічні основи навчання і виховання особистості військовослужбовця. Вони досліджують закономірності психологічних умов попередження та розв'язання конфліктів у військовому колективі. Важливим напрямом їх досліджень є виявлення психологічних аспектів психологічної згуртованості [18] бойового підрозділу та його готовності до бойової діяльності. Також науково-практична рефлексія військових психологів досліджує соціально-психологічні характеристики бійців та військових підрозділів. Вона цілеспрямовано досліджує психологічні, психофізіологічні умови тривалого збереження високої боєздатності у військовому колективі. Відповідно вона спрямована на вирішення психологічних питань формування сприятливого

соціально-психологічного клімату у військовому колективі, результатом якого є психологічна згуртованість бойового підрозділу.

Зазначимо що в керівних структурах Збройними силами України приділяється увага розробці як нормативних документів так і методичних рекомендацій щодо роботи військових психологів. В документах вказується, що серед найважливіших проблем, які вирішують бойові командири та військові психологи, є ефективність та результативність бойового підрозділу [44], яка є можливою за умов психологічної згуртованості.

Особливу актуалізацію психологічна згуртованість бойового підрозділу набуває за умов повномасштабного вторгнення рф. Психологічна згуртованість забезпечує ефективне функціонування бойового підрозділу. Ефективна психологічна згуртованість бойового підрозділу є фактором, що може суттєво збільшувати результативність бойового підрозділу.

На думку таких розробників концепції психологічної згуртованості як К.Левін, Л.Фестінгер, Г.Хоманс, вона є тією силою що утримує людей в групі. Попри те, що проблематика військового колективу широко представлена в роботах психологів ми вважаємо за потрібне зупинитись на деяких аспектах. Зазначимо, що розробки українських військових психологів орієнтуються на стандарти НАТО.

В практичній площині вони спираються на досвід війни на Балканах та поліцейських військових місій. Крім того їх наробок враховує досвід військового протистояння Ізраїлю та арабських країн. Потрібно усвідомлювати той факт, що країни НАТО не мають досвіду такої сучасної повномасштабної конвенційної війни, яка відбувається зараз між Україною та рфією. Екзистенційна сутність даної війни та надзвичайно велика різниця в ресурсних можливостях рфії та України актуалізує, для українських військових психологів, напрям розвідок щодо збільшення морально-психологічних ресурсів

українських бійців, особливо в форматі психологічної згуртованості бойового підрозділу.

1.2. Теоретико-методологічні засади національної ідентичності

Предметом нашого дослідження виступає українська національна ідентичність як чинник психологічної згуртованості бойового підрозділу. Розглянемо теоретичні витоки дослідження ідентичності.

Психологічний аналіз сутності та визначення ідентичності вперше запропонував психолог і психоаналітик Е. Еріксон, визначивши її як «суб'єктивне натхненне відчуття тожності та цільності». Враховуючи системну складність даного явища ми відзначаємо міждисциплінарну рефлексію щодо його вивчення. В свій час до дослідження ідентичності підійшли й такі дослідники, як Р. Мертон, Е. Гоффман, П. Бергер. Надалі концепт ідентичності отримав подальше дослідження в межах когнітивної психології в роботах Х. Теджфел, Д. Тернер. Також відзначимо творчий доробок як гуманістичної психології А. Маслоу, так і філософії Ж. Лакана та Ю. Габермаса. Для розуміння процесу становлення національної ідентичності у рамках певного культурного середовища важливими стали роботи М. Вебера, Г. Алмонда, С. Верби, Е. Фрома, Г. Моргентау, Т. Лукмана, М. Кастельса [19].

Свій внесок у концептуалізацію поняття національної ідентичності зробили українські дослідники О. Майборода, Л. Нагорна, О. Картунов, В. Лісовий, С. Макеєв, Р. Сирінський, Б. Попов, П. Римаренко. З урахуванням сучасних тенденцій змістовний доробок міститься в студіях Г. Боровської, Є. Бистрицького, С. Пролєєва, С. Лозниці, Г.Почепцова, С. Грабовського, І. Лосєва, В. Пономарьова. На наш погляд, міждисциплінарний дискурс щодо цього феномену зумовлений тим, що ідентичність є однією з екзистенційних

потреб людини. Саме вона визначає інтеграцію людини в різних, як соціально-групових та соціокультурних, так і психологічних вимірах [34;35;36;37;38].

За класифікацією Е. Фрома виокремлено такі екзистенційні потреби:

- 1) у зв'язках, у належності;
- 2) в доланні пасивності на користь воренню;
- 3) в укоріненості в культурній традиції і в братерстві;
- 4) в ідентичності, як тотожності з самим собою;
- 5) в системі поглядів і власних цінностях для заємодії зі світом.

Її суть полягає в тотожності самому собі. Дослідники визначають, що ідентичність є результатом ідентифікації. Вона зумовлюється пошуком способів задоволення потреб індивіда в процесі соціалізації. Динамічність, а не статичність явища національної ідентичності відзначають дослідники Т. Кузьо Б. Кравченко, Г. Почепцов. Відтак, національна ідентичність, як і інші типи ідентичності, перебуває в процесі постійних змін, адаптації та конструювання.

Зазначимо, що національна ідентичність є предметом уваги як західних, так і вітчизняних дослідників, які вивчають цю проблему з різних методологічних позицій. На сьогодні переважно зустрічаємо в науці роботи, які окреслюють питання співвідношення окремих типів ідентичності, наприклад, національної та етнічної, громадянської та етнічної, політичної та національної тощо.

Науковий доробок в окресленій проблематиці залишили такі зарубіжні вчені, як Альтер П., Брубейкер Р., Скопфлін Дж., Сміт Е. Хангтінгтон та інші. Спроба дати вичерпний аналіз ситуацій, які формують ідентичність, зроблена С.Хангтінгтоном [62]. Поряд із незалежними від людини джерелами аскриптивних самоідентифікацій (вік, стать, належність до етнічної групи, расова належність) у цьому переліку фігурують культурні (національна, мовна, релігійна, цивілізаційна належність), політичні (партійна чи фракційна

належність, ідеологічні пріоритети), економічні (робота, професія, належність до відповідних страт чи класів), соціально-групові (соціальний статус, соціальні ролі, сім'я, друзі, клуби), територіальні (місто, область, регіон) ідентичності. Такі предмети ідентифікації, як територія, культура, народ, сім'я тощо перебувають у непростих, емоційно забарвлених і постійно змінюваних відносинах [11].

Вітчизняні вчені, що опікуються цією проблематикою: Нагорна Л., Картунов О., Козловець М., Кремень В., Москаленко М., Пашина Н., Рафальський О., Рябчук М., Самчук З., Ткаченко В., Хазратова Н [21;22;24;49;50;61;63] визначають що множинність ідентичностей може породжувати на інструментально-практичному рівні суспільні протиріччя та конфлікти. За О. Злобіною та О. Резніком [17] існування багатьох груп ідентифікації породжує проблему позиціювання в соціокультурному просторі, коли одні й ті самі учасники взаємодії утворюють, залежно від контексту, різні конфігурації «своїх», чужих та «інших». Чим масштабнішою є група «інших», тим більше в ній різноманітних підмножин.

Згідно концепції Н. Пашиної [42] формулюється ідея про надзвичайну важливість формування спільної політичної ідентичності громадян однієї держави. Зазначимо, що її більш точно варто визначати саме як державницьку, а не громадянську. Поняття «національної ідентичності» найбільш широке, воно охоплює й парадигму «громадянської ідентичності», й етнічний компонент (тією чи іншою мірою, залежно від конструкту «нації»), й концепт державної ідентичності.

Так, дослідники В. Кремень та В. Ткаченко в монографії «Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки міждисциплінарного дослідження)» [24] наголошують: «саме тому в добу глобалізації особливого значення набуває національна ідентичність, яка охоплює безліч компонентів, таких як світогляд,

національна самосвідомість і менталітет, національний характер, історична пам'ять, етнонаціональні взірці, національні традиції, навіть міфи й символи та стереотипи поведінки. Державними символами виступають не просто емблеми – герб, прапор, гімн та інші атрибути, які покликані втілити в собі ідею національно-державної єдності й величі. Більш суттєвими є інші константи державності – єдність і недоторканість території, спільність історичної долі, усталеність державної мови, врешті-решт верховенство закону. Історичний досвід доводить: будь-який лад зберігає свою життєдіяльність й ефективність до тих пір, доки більшість людей зберігає віру в його законність, справедливість й ефективність. Як тільки починають руйнуватись духовні й культурні стрижні національної ідеї, національної ідентичності, можна говорити про занепад держави» [24, 298].

Цікаву теоретичну концепцію формулює М. Козловець у контексті гнучкості та динамічності феномену «національної ідентичності» в якій він вказує, що: «національна ідентичність (як й інші) не є константною, а постає постійним процесом формулювання компонентів національного буття, «перевизначення» національних засад, образу «ми». Формування національної ідентичності зумовлюється дією історичних, ментальних, соціально-економічних, етнодемографічних і навіть регіональних чинників. На її творення впливають і зовнішні, геополітичні чинники, зокрема й наявність зовнішньої небезпеки» [22, 11].

Щодо практично-прикладного та інструментального складників національної ідентичності вчений зазначає що «надаючи конституюючого смислу існуванню людських спільнот, національна ідентичність передбачає:

1) внутрішню тотожність соціальних суб'єктів у процесі сприйняття ними образу нації, відчуття стійкості й безперервності «ми» в історичному, геополітичному просторі й часі;

- 2) особистісне самоототожнення з національною спільнотою;
- 3) спосіб сенсотворення як самовизначення та самопроекування національних спільнот;
- 4) індикатори суспільної консолідації;
- 5) набуття національної безпеки, екзистенційної стійкості та психологічної рівноваги людини [22, 3].

У цього автора також можна знайти й цілком обґрунтовану позицію щодо ролі та ваги держави у формуванні національної ідентичності. «Національна держава й надалі залишатиметься найважливішим суб'єктом і об'єктом ідентичності – і як носій референтних загальнонаціональних цінностей, і як ініціатор культурної політики» [22, 11]. «У процесі націєтворення та становлення модерної національної ідентичності вирішальна роль належить українській державності» [22, 8].

Зазначимо, що подолання таких чинників, які дезорганізують національну ідентифікацію, є сучасною нагальною, теоретичною та практичною проблемою. Це підкреслюється тим, що дослідження національної ідентичності за умов цивілізаційних зрушень у сучасній західній науці є одним із найважливіших напрямів. Зазначимо наступних західних учених, чії спроби зафіксувати цю проблему були найбільш удалими: Б. Андерсон, У. Бек, Г. Блюмер, А. Вільсон, Е. Гелнер, М. Грох, Г. Люббе, Т. Мітчелл, А. Сен, К. Хюбнер та ін.

Різні аспекти зазначеної проблеми відображені у працях таких вітчизняних дослідників, як Є. Андрос, А. Астафев, Ю. Бадзьо, І. Бойченко, С. Веселовський, М. Головатий, І. Дзюба, М. Жулинський, О. Забужко, Т. Рудницький, М. Рябчук, В. Степаненко, О. Моргун, С. Шостак, М. Шульга, Г. Щокін, М. Юрій, Т. Ящук та ін. Враховуючи те, що становлення сучасної Української держави зініціювало справжній дослідницький бум у сфері пошуку національної ідентичності, зазначимо що ця проблема почала обговорюватися

на концептуальному рівні у працях В. Андрющенка, Л. Губерського, В. Воронкової, Т. Воропай, В. Кременя, В. Крисаченка, Л. Нагорної, Н. Рогозіна Ю. Шинкаренка, Н. Черниш, Г. Яворської. Останнім часом вітчизняні вчені почали приділяти більше уваги цим питанням. Зокрема в працях О. Картунова, І. Кресіної, Л. Нагорної, Ю. Римаренка, Л. Шкляра, М. Шульги переосмислено традиційні уявлення щодо тлумачення ідентичності, розроблено нові підходи щодо визначення місця і ролі етнічного, національного в політичних процесах [19; 25; 38; 65].

Наприкінці ХХ ст. з'явилася низка фундаментальних праць західних дослідників з проблем формування національної ідентичності: "Уявлені спільноти" Бенедикта Андерсона, "Соціальні передумови національного відродження у Європі" Мирослава Гроха, "Національна ідентичність" Ентоні Сміта [53], в яких уточнюється сам термін "національна ідентичність", оскільки він відрізняється від інших колективних ідентичностей таких, як клас, стать чи раса. Найбільш повною та концептуальною слід визнати дефініцію Е. Сміта: "Концепт національної ідентичності можна визначити як підтримування та постійна репродукція патернів цінностей, символів, пам'яті, міфів та традицій, які є складниками спадщини націй, та водночас ідентифікації особистостей" [53, 193].

На даний момент процес утвердження національної ідентичності в Україні стримується певним конфліктом ідентичностей, що спричинений:

- 1) проблемами у формуванні української національної ідентичності, пов'язаними з переходом від етнічного до соціально-політичного принципу її утвердження;
- 2) наявністю елементів радянської та пострадянської ідентичності;
- 3) досить сильними позиціями регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти.

Тому існує ще великий пласт малодосліджених проблем існування, перетворення та прийняття нових форм та змісту поняття національної ідентичності. Також зазначимо що існують примордіалістська та модерністська концепції української національної ідентичності. Стосовно примордіалістських концепцій української національної ідентичності ми відзначаємо соціально-біологічний детермінізм Л.Залізняка, культурницький примордіалізм А.Пономарьова, політико-генетичний примордіалізм Я.Дашкевича. Модерністські концепції української національної ідентичності представлені в роботах Г.Касьянова, Б.Кравченко, Р.Шпорлюка. Синтетичне поєднання примордіалізму і модернізму ми знаходимо в концепції І.Лисяка-Рудницького. Періодизація формування української національної ідентичності знайшла відображення в роботах Б.Кравченко, Г.Грабович.

Пілсумовуючи зазначимо, що концепт національної ідентичності отримав наукове висвітлення як в зарубіжній так і в українській науковій рефлексії. Зазначимо міждисциплінарний характер наукової рефлексії щодо національної ідентичності. Попри те, що поняття ідентичності спочатку було визначено саме в контексті психології, згодом представники суспільно-політичних наук почали приділяти йому значно більшу увагу. Також зазначимо, що практична важливість української національної ідентичності щодо дієздатності бойового підрозділу визнається на рівні науково-методичних розробок українських військових психологів. Зазвичай вони акцентують увагу на традиційних соціокультурних аспектах української національної ідентичності.

На нашу думку не достатньо, на теоретичному рівні, розроблений інструментальний аспект української національної ідентичності в контексті психологічної згуртованості бойового підрозділу. Зазначимо, що національна ідентичність має теоретичне осмислення в контексті системності, динамічності та практичної значущості. Саме такі теоретичні аспекти національної

ідентичності щодо психологічної згуртованості ми будемо висвітлювати в наступному підрозділі.

1.3. Психологічний зміст згуртованість згуртованості бойового підрозділу

Розглянемо психологічний зміст згуртованості бойового підрозділу в дискурсах сучасної наукової рефлексії. Так, соціально-психологічні чинники та їхній вплив на взаємодію військовослужбовців у військовій психології досліджуються систематично. Функціонування психіки військовослужбовців вивчались багатьма такими вітчизняними дослідниками, як М.Й. Варій, А.Г. Маклаков, С.Д. Максименко, О.Г. Караяні та І.В. Сиром'ятникова, А.В. Петровський, Є.М. Потапчук, В.В. Ягупов, М.М. Дорошенко, В.Г. Кохан, О.Ф. Хміляр, О.П. Макаревич, В.В. Стасюк та ін.

Їхні праці стали основою для розробки методичних рекомендацій колективами авторів відділу військово-соціальної роботи соціально-психологічного управління Головного управління по роботі з особовим складом Збройних Сил України для структурних військових підрозділів в їхній повсякденній діяльності, як у мирний, так і у військовий час.

Зазначимо що дослідження психологічної згуртованості були проведені у ХХ ст. американськими вченими К. Левінім, Л. Фестінгером, Д. Картрайтом, А. Зандером. За їх висновками, психологічна згуртованість групи є свого роду результатом дії тих сил, які утримують людей у групі. При цьому формулюється теза, що група задовольняє людину доти, доки остання вважає, що "вигоди" від членства в ній переважають не просто "витрати", а й ті "вигоди", які могли б бути в якій-небудь іншій групі або взагалі поза нею. З огляду на це сили

згуртування визначені "балансом" ступенів привабливості власної та інших доступних груп.

В своїх дослідженнях науковці звертали увагу на емоційну сторону психологічної групової згуртованості (Ц., Картрайт), когнітивно-оціночні аспекти згуртованості (Т. Ньюкомб, Ф. Хайдер), інтерактивні (М. Дейч) і комунікативні (К. Левін) фактори. Р. Кеттел розробляв теорію групової "синталії". В ній група є окремим цілісним відтворенням.

Загальна кількість енергії в групі витрачається на діяльність, спрямовану на:

- 1) збереження і згуртування групи;
- 2) досягнення групових цілей.

Рушійною силою групової згуртованості є симпатії та антипатії. Так, Б. Коллінз створив модель групової поведінки, яка складається з двох компонентів:

- 1) обумовленого прагненням вирішити завдання;
- 2) пов'язаного з міжособистісними стимулами.

Таким чином, продуктивність групової поведінки визначається користю, яку вона приносить у вирішенні завдання та в міжособистісних відносинах.

Отже, до основних факторів групової згуртованості належать:

- 1) схожість головних ціннісних орієнтацій членів групи;
- 2) зрозумілість і визначеність групових цілей;
- 3) демократичний стиль лідерства (керівництва);
- 4) корпоративна взаємозалежність членів групи у процесі спільної діяльності;
- 5) відносно невеликий розмір групи;
- 6) відсутність мікрогруп, які конфліктують між собою;
- 7) престиж і традиції групи.

Також психологічну згуртованість вимірюють за допомогою соціально-психологічного клімату. Усталеним є визначення соціально-психологічного клімату щодо якісної сторони міжособистісних відносин, що виявляється у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють або заважають продуктивній спільній діяльності та різнобічному розвитку людей у групі. Соціально-психологічний клімат визначається як психічний стан групи, зумовлений її життєдіяльністю, своєрідний сплав емоційного та інтелектуального у вигляді настанов, відносин, настроїв, почуттів, думок членів групи.

Також психологічна згуртованість досліджується як міжособистісна атракція. Саме так трактується згуртованість багатьма зарубіжними авторами. Зазначимо, що, найбільш концентровано таке розуміння знайшло відображення свого часу у великій оглядовій публікації А. і Б. Лотт, що визначали згуртованість як групову властивість, яка є похідною від кількості і сили взаємних позитивних установок членів групи. І хоча самі автори знаходять визначення згуртованості в значеннях міжособистісної симпатії (цей термін використовується ними поряд з поняттям міжособистісної атракції в якості аналога згуртованості) доволі широким, проте вони вважають свій підхід цілком правомірним, визнаючи, правда, що він стосується лише одного з аспектів згуртованості. Дослідники спробували виділити групу змінних, складових, на їхню думку, сукупність причин і наслідків симпатії (міжособистісної атракції, згуртованості) членів малої групи.

До числа причин симпатії дослідники відносять:

- 1) частоту взаємодії індивідів;
- 2) кооперативний характер їх взаємодії;
- 3) стиль керівництва групою (переважно демократичний);

- 4) фрустрацію і загрозу перебігу групового процесу (як наслідок міжгрупових відносин);
- 5) статусні і поведінкові (особистісні) характеристики членів групи;
- 6) різноманітні прояви подібності між людьми (вік, професія, етнічні та соціокультурні аспекти);
- 7) успіх щодо сумісної групової діяльності.

В якості наслідків симпатії (тобто фактично психологічній згуртованості, якщо слідувати логіці даного підходу) називаються: агресивна поведінка щодо несимпатичних групі особи, більш сприятлива оцінка членами групи ситуації міжособистісної взаємодії, зміни в оцінці інших осіб (наприклад, люди, до яких індивід має симпатію, нерідко він розглядає як «себе-подібні»). Зазначимо, що розвиток внутрішньогрупової комунікації (в ряді випадків, хоча і далеко не завжди, симпатія позитивно корелює з частотою комунікації партнерів), супроводжує зростання конформної поведінки.

Потенційно можливе зростання продуктивності групи (проте в цілому між згуртованістю і продуктивністю має місце швидше криволинейная залежність, про що ми ще будемо говорити нижче). Неважко, звичайно, помітити, що перераховані вище фактори і наслідки згуртованості носять виражений емпіричний характер, який потребує достатнього теоретизування. Зазначимо, крім того, що згуртованість у поданому вище трактуванні виступає як суто емоційний феномен, що, зрозуміло, явно недостатньо для пояснення причин психологічної згуртованості соціальної групи.

Втім, подібне розуміння психологічної згуртованості типово і для більш пізніх зарубіжних робіт. Звернемо увагу на публікацію щодо малих груп такого фахівця в області групової динаміки, як А. Зандер. На його думку, згуртованість ґрунтується на привабливості групи для тих, хто в ній знаходиться. Тому вчений буде свій аналіз за вже традиційною схемою виділення детермінант

міжособистісної атракції, які досліджуються у ролі причин групової згуртованості.

Трактування згуртованості як переважно емоційного феномена міжособистісних відносин властива, проте, не тільки багатьом зарубіжним дослідникам. Згуртованість описується в багатьох дослідженнях як соціометричний феномен, що операційно виражається співвідношенням інгрупових (на користь власної групи) і аутгрупових (на користь якихось зовнішніх груп) соціометричних досліджень.

Розглянемо психологічну згуртованість як результат мотивації групового членства. Хоча ототожнення згуртованості з міжособистісною атракцією досить часто зустрічається в літературі, проте існують і більш цікаві, на наш погляд, спроби з'ясування суті обговорюваного феномена. Одна з них належить Д. Картрайт, який запропонував, мабуть, найбільш розгорнуту модель групової згуртованості, в основу якої покладено уявлення про психологічну згуртованість як відповідну результуючу силу, або мотивів, які спонукають індивідів до збереження членства в даній конкретній групі.

Сукупність цих сил, іншими словами, детермінантів згуртованості, представлена в теоретичній моделі таким набором структурних елементів:

- 1) мотиваційна основа тяжіння суб'єкта до групи, що включає в себе сукупність його потреб та матеріальних цінностей;
- 2) спонукальні властивості групи, відображені в її цілях, програмах, характеристиках її членів, способі дії, престижі та інших ознаках, важливих для мотиваційної основи суб'єкта;
- 3) очікування суб'єкта, або суб'єктивна ймовірність того, що членство матиме для нього сприятливі або негативні наслідки.

Показово, що в наведеній вище моделі мотивація членства розглядається не як обумовлена, на думку ряду авторів, виключно властивостями самих малих

груп, але в тісному зв'язку з іншими чинниками, які переважно відносяться до особистісних особливостей їх членів. При цьому Д. Картрайт підкреслює, що певні характеристики групи матимуть спонукальну силу для суб'єкта лише в тому випадку, якщо вони відповідають відповідним потребам, що входять в його мотиваційну основу тяжіння до групи. Зазначимо, що, як і в той час, коли писалася робота Д. Картрайта, так і зараз питання про співвідношення зазначених двох типів змінних (характеристики групи і потреби її членів) можна сміливо віднести до категорії надзвичайно актуальних.

Вищенаведені психологічні засади психологічної згуртованості безпосередньо пов'язані з загальним конструктом інтеграції в межах такої великої соціально-політичної групи, як нація. На думку Е. Сміта [53] головними чинниками інтеграції на засадах національної ідентичності є розуміння членами групи рівність прав.

Він зазначає, що разом із розвитком чуття правової та політичної спільноти з'являється й чуття юридичної рівності серед членів цієї спільноти. Її повним виявом є різноманітні різновиди «громадянства», визначені соціологами, зокрема громадянські та юридичні права, політичні права та обов'язки і соціоекономічні права. Згідно з західною концепцією, саме юридичні й політичні права становлять найсуттєвіший елемент західної моделі нації. З цього випливає обов'язковий мінімум взаємних прав та обов'язків членів нації і відповідне ненадання цих прав та обов'язків чужинцям. Впливає також і спільний кодекс законів, що стоять над місцевими законами, та інституції, що утверджують їх, суди останньої інстанції тощо. Не менш важливим є визнання, що в принципі всі члени нації юридично рівні, і навіть ті хто має високий соціальний, політичний та майновий статус вимушені корятися загальним законам.

Таким чином, юридична рівність членів політичної спільноти на їхній демаркованій батьківщині начебто вимагає і певної системи вартостей і традицій, які є спільними для всього населення або принаймні для його «серцевинної» спільноти. На думку Е. Сміта, нації повинні мати певну систему спільної культури та громадянської ідеології, низку спільних порозумінь і сподівань, почуттів та ідей, що пов'язують населення з його рідним краєм. Відповідно до західної моделі національної ідентичності, нації розглядають як культурні спільноти, члени яких об'єднані, й, відповідно, тісно згуртовані, спільною історичною пам'яттю, міфами, символами і традиціями.

Підсумовуючи зазначимо, що теоретичні концепти психологічної згуртованості та національної ідентичності є доволі розробленими як в психологічній так і в міждисциплінарній науковій рефлексії. Представники психологічного дискурсу приділяють увагу саме психологічній згуртованості. Вони досліджують її з позицій інтеракціонізму, намагаючись визначити мотиваційні переваги членства в групі. Значну увагу вони приділяють значенню соціально-психологічного клімату для психологічної згуртованості. Разом з тим і психологи визначають важливість ідентичності щодо процесу ідентифікації з групою. Зазначимо, дискурс соціальних і поведінкових наук дослідив інтеграційні механізми національної ідентичності. Попри значущість спільної території, соціокультурних традицій, мови, міфів про походження, головна увага приділяється засадам соціальної справедливості. В даному випадку соціальна справедливість реалізується як рівність прав усіх членів спільноти не залежно від їх статусно-рольової, соціально-політичної та соціально-економічної диференціації.

Відповідно, можемо зробити висновок, що потребує подальшого теоретичного розроблення система, що визначає психологічну згуртованість бойового підрозділу в контексті, як емоційно-мотиваційних так і соціально-

правових аспектів української національної ідентичності. Саме вона повинна визначати привабливість членства та психологічну згуртованість бойового підрозділу.

РОЗДІЛ 2.

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ БОЙОВОГО ПІДРОЗДІЛУ

2.1. Характеристики психологічної згуртованості бойового підрозділу

Психологічна згуртованість бойового підрозділу є об'єктом нашого дослідження. Також українські військові психологи досліджували сутність згуртованості військових колективів виходячи з позиції управління ними. На їх думку в бойовому підрозділі повинно бути поважне ставлення до кожного окремого бійця. Завдяки якому кожен борець підрозділу повинен мати змогу усвідомити, що про нього знають, думають, у потрібний момент підтримають. В контексті соціально-психологічного процесу організації суспільно корисної діяльності в військовому колективі відбувається розвиток мотиваційних структур бійця.

Домінантними стають мотиви відповідальності перед побратимами, тобто соціальною групою, яка є включеною в організацію військової діяльності. На думку українських військових психологів, на цьому підґрунті розвивається відповідальність бійців, як перед бойовим підрозділом, так і перед державою. Бойовий підрозділ, як військовий колектив характеризується соціально-психологічним кліматом який визначається соціальною атмосферою, мікрокліматом, моральним кліматом. В якості соціально-психологічного клімату бойового підрозділу розуміють сукупність станів поведінки, які визначають самопочуття кожного з його членів, ступінь задоволення ними своїх соціальних потреб, а також колективні психологічні настрої. При цьому висока

психологічна сумісність членів колективу є необхідними умовами сприятливого психологічного клімату [47].

Отже, психологічна структура бойового підрозділу складається з таких підструктур і компонентів: динамічних групових та психологічних явищ (це взаємні оцінки, домагання, симпатії, антипатії тощо), які виникають у спілкуванні між бійцями, між окремим бійцем та військовим колективом і відображають відповідні комунікативні соціальні процеси; статико-динамічні групові психологічні явища, які мають характер групових психологічних станів: колективні погляди, ставлення, що складаються у спільну колективну думку; статичні групові психічні явища. Це психологічні риси всього бойового підрозділу чи окремих груп у ньому (вікових, професійних та інших), а також колективні звички, традиції, установки.

В бойовому підрозділі існують традиції, які функціонують порівняно незначний проміжок часу, і є традиції, що передаються з покоління в покоління. Такі традиції визначаються за змістом (бойові, службові тощо), за сферами прояву (морально-етичні, правові), за належністю до різних спільнот людей (національні, професійні тощо).

Зараз, під час повномасштабного вторгнення, щодо становлення української національної ідентичності та національної свідомості особового складу особливу роль відіграють національні традиції, які знайомлять бійців з менталітетом українського народу, розвивають любов до України. Провідне місце у військових колективах посідають бойові традиції, які спонукають з честю і гідністю виконувати свій військовий обов'язок. Командиру та військовому психологу в їх виховній роботі з особовим складом необхідно постійно вивчати та аналізувати спрямованість змісту тих традицій, що склалися і що тільки народжуються.

Зазначимо, що в бойовому підрозділі можуть існувати негативні традиції та стереотипи. Командир та військовий психолог повинні виявити негативні традиції. Їх було б правильніше назвати стереотипами. Необхідно визначити які бійці дотримуються цих традицій. Також потрібно визначити, проти кого вони спрямовані, чому саме перешкоджають бойовому підрозділу та його діяльності. При цьому потрібно шукати альтернативи негативним стереотипам поведінки, шукати, їм, давати розвиватися, вивчати й підтримувати нові, здорові ініціативи, щоб вони отримали можливість витіснити негативні.

Безперечно, позитивні традиції військового колективу, розвинуті й підтримані командиром, сприяють його психологічній згуртованості, підтримують прагнення колективу домогтися високих досягнень в службі та бойовій підготовці. При вивченні бойового підрозділу як військового колективу беруть до уваги колективні настрої і його морально-психологічний стан.

Високий моральний стан військ визначається як засіб, який здатний перетворити поразку в перемогу. Так, Норман Коупленд зауважував, що армія не розбита доти, доки вона не перейнялася свідомістю поразки, тому що поразка, це висновок розуму, а не фізичний стан [18].

За цих обставин слід зазначити, що колективні настрої визначаються як складна гама емоцій, почуттів, афектів та пристрастей, яка оволодіває всім колективом і суттєво впливає на його життєдіяльність. Колективні настрої відносно тривалі, і в їх основі лежить емоція (позитивна або негативна). Звідси, високий динамізм у перебігу та зміні настроїв соціальних груп. Настрої можуть у найкоротший термін майже миттєво змінитися докорінним чином, вони можуть швидко перерости у дію, переходити зі свідомих у несвідомі, з прихованих форм у неприховані. Настрої колективу містять у собі велику рушійну силу, швидко поширюються в колективі й обов'язково е

детермінованими. Командир та військовий психолог мають реальні можливості свідомого і науково обгрунтованого управління настроєм колективу.

Вплив колективу на громадянські почуття щодо національної ідентичності кожного його члена відбувається шляхом залучення до певних ритуалів. Національні та професійні ритуали, шанування прапора, виконання національного гімну розвивають національну ідентичність.

Крім того, важливою умовою запобігання негативним настроям є чітка організація служби, побуту та дозвілля, вияв причин невдоволення ще до того, як вони стали груповими. Такі основні шляхи в роботі військового психолога з управління колективними настроями.

Стан колективу в даний момент визначається рівнем готовності до вирішення конкретного завдання в окремому випадку. Він залежить від впливу переконань особистості на мотиви конкретних вчинків. Високий рівень розвитку колективу означає наявність згуртованості, високою соціально-психологічною стійкості, стабільності, які обумовлюються спільними моральними цінностями в контексті національної ідентичності.

Так, англійський військовий психолог Норман Коупленд чітко визначає сутність і роль морального фактору в сучасній війні, його детермінанти, розкриває основні напрямки роботи командирів щодо формування високого морального духу військ [18]. Поняття «моральний дух» і «психічний стан» він ототожнює і висловлюється так: «Про його існування було відомо тисячі років тому, але тільки талановиті керівники були спроможні оцінити й використати його. Наполеон, певно, найкраще з усіх видатних полководців розумів значення морального стану військ. Він говорив, що один солдат, який володіє високим духом, дорівнює трьом, які не мають цієї зброї» [18, 21]. Моральний або психічний стан являє собою таємницю лише настільки, наскільки він невидимий та невідчутний. Це наймогутніша зброя, яка відома людині; більш

могутня, ніж найруйнівніша зброя. «Високий психічний стан військ - це засіб, який здатний перетворити поразку на перемогу. Армія не розбита доти, доки вона не прийнялась усвідомленням поразки, бо поразка - це висновок розуму, а не фізичний стан» [18, 22].

Таким чином, психологічна згуртованість в контексті емоційної єдності групи - це і наявність життєрадісного емоційного тону в групі; почуття гумору; наявність здорового глузду; наявність доброзичливості у взаємовідносинах військовослужбовців, симпатії; наявність прагнення до спільних переживань, подій, життєвих явищ. Необхідно вивчати, як переживають бійці успіхи і невдачі у навчанні, службі, особистому житті; чи відбувається загальний мобілізаційний настрій у важких ситуаціях служби. Необхідно визначити, чи існує взаємна доброзичливість у ставленні між мікрогрупами та наскільки поширена дружба між бійцями.

Психологічна згуртованість бойового підрозділу характеризує, чи в змозі він мобілізувати усі сили і довести справу до завершення. Актуалізуються уміння бойового підрозділу ставити групові завдання самостійно і згуртовано відповідно їх досягати, використовувати швидкість і усвідомлення прийнятих бійцями рішень, наявність твердості у їх здійсненні. Психологічна згуртованість визначає здатність підрозділу довготривало і напружено працювати над виконанням поставленого завдання та своєчасно виявляти і використовувати резерви для подолання труднощів. На основі цих та інших даних роблять загальні висновки з прогнозами розвитку бойового підрозділу.

У цьому аспекті роботи Дж. Мак Грегора, Р. Такера, Б. Келлермана, Дж. Пейджа свідчать про інтерес до вивчення управління, лідерства, що зростає в останні роки, адже керівник повинен бути лідером і вміти мотивувати працівників на повноцінну роботу та досягнення високих результатів. Розвиток військових колективів проходить декілька етапів. На початковому етапі існує

лише формальний порядок і організація, з якими новобранці зустрічаються, коли їм необхідно вивчити нові визначені правила та норми поведінки, яких відтепер вони змушені дотримуватися. З часом, між військовими розвиваються неформальні взаємини та встановлюються дружні зв'язки. На цьому етапі починається встановлюватися спочатку горизонтальний (належить до єдності і взаємної прихильності між військовими), а потім і вертикальний зв'язок (розвиток довіри та взаємозв'язку між військовими та командиром). На завершальному етапі доходить до розвитку спільного духу єдності в рамках підрозділу, відчуття «ми», а також відчуття гордості через приналежність до свого підрозділу і готовності до спільної діяльності.

Взаємний (горизонтальний та вертикальний) зв'язок представників підрозділу або згуртованість оперативно визначаються як досягнутий ступінь взаємної привабливості між членами колективу і привабливості колективу в цілому для кожного з його членів. Психологічну згуртованість посилює, однаковий чи схожий соціальний рівень військових, успішне спільне виконання завдань та цілей, зовнішня загроза (ворог) і загроза поразки. Значення психологічної згуртованості для успішної діяльності військових колективів є визнаним давно, а спроба теоретичного визначення зроблена вперше в 19 ст. і триває до наших днів.

Так, визначний військовий французький теоретик Ардан дю Пік (1865) вводить поняття «моральної згуртованості», яке визначає як: «повага і довіра до командирів; довіра до соратників та побоювання можливих закидів та навіть відвернення у випадку, якщо залишить їх на загибель; бажання йти туди, куди йдуть інші, і при цьому не трясись від страху більше, ніж вони». Новітні визначення співіснування у військових колективах звучать так: «зв'язок між військовими, який їх спонукає до взаємної відданості та відданості завданню, незважаючи на всі стреси боротьби» (Аркост, 1980), «взаємна пов'язаність

членів окремого підрозділу, зокрема організації, яка має результатом любов та відданість одне одному, а також любов до підрозділу та самого завдання» (Джонс, 1982). Ще одне визначення, найпростіше: «відчуття належності групі військових, які завдання підрозділу сприймають як своє особисте» (Підручник американської армії ОА РАМ 350-2,1982).

Серйозну увагу феномену психологічної згуртованості військових колективів почали надавати особливо після Другої світової війни. Так, відоме дослідження Шилса та Яновіца (1948) показало, що причини витримки та витривалості солдатів Вермахту під час Другої світової війни, слід шукати у відносинах всередині колективу: «...коли військовий міг в своєму колективі та інших близьких формаціях задовольнити свої найелементарніші потреби та у ньому отримав тепло та повагу соратників і командирів, і коли цей колектив наповнював його відчуттям сили, тоді і його тривога щодо власного життя, яка могла б завадити його успішності всередині його групи, була значно ослабленою». Більше того, високий ступінь співіснування, були причинами впертого продовження німецькими військовими боротьби навіть тоді, коли було зрозуміло, що війна для них програна [18].

Дослідження американських та ізраїльських військових психологів підтвердили, що підрозділи з високим рівнем згуртованості були більш ефективними у військовій сфері; що кращий рівень співіснування та вмотивованості мають результатом менші втрати у боротьбі та поза нею; а також, що такий рівень згуртованості є превентивним фактором проти бойового стресу. Враховуючи результати цих досліджень, окремі країни підлаштували систему мобілізації резервних сил для якомога легшого та швидкого розвитку згуртованості військового колективу [48]. Так, у Хорватії поповнення резервних, а частково і професійних підрозділів проводиться відповідно до територіального принципу, за яким більшість військових приходять з одного

середовища, мають однакові традиції та мовний діалект, а інколи навіть знайомі один з одним. Найдалше в цьому контексті просунулися в армії Ізраїлю, де згуртованість маленьких колективів намагаються розвивати ще під час цивільного навчання, а продовжують з приходом в армію.

Підсумовуючи зазначимо що за сучасних умов повномасштабної війни психологічна згуртованість бойового підрозділу є надзвичайно потужним ресурсом його успішної діяльності щодо виконання бойових завдань. Нематеріальність даного ресурсу з одного боку відкриває додаткові можливості його розвитку але одночасно висуває високі вимоги для усіх учасників відповідної інтеракції.

2.2. Специфіка національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу

Основним соціально-психологічним індикатором бойового підрозділу та його ефективної діяльності як функціонального цілого в лавах Збройних Сил України є зміст, структура та специфіка психологічної згуртованості в контексті групової взаємодії. Останню ми розуміємо як аспект спілкування, що виявляється в організації військовослужбовцями взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної військово-професійної діяльності, досягнення конкретної спільної мети [8, 282].

Групова взаємодія є важливою характеристикою сумісної діяльності військовослужбовців, визначає процес спілкування між ними і ефективність організації бойової підготовки підрозділу. Основними психологічними показниками групової взаємодії у військовому колективі є згуртованість і стресостійкий оптимістичний соціально-психологічний клімат у підрозділі. Для підтримки продуктивності діяльності і позитивних рис військового колективу та

запобігання погіршенню бойових можливостей підрозділу, зниженню ефективності під час проведення бойових завдань і загального курсу бойової підготовки, необхідним постає питання вивчення індивідуальних і групових чинників, що впливають на вказані параметри групової взаємодії [8, 31–41].

Функціонування колективу військовослужбовців як єдиного цілого забезпечується соціально-психологічними процесами як на рівні групи (групової динаміки та структурування групи), так і на рівні індивідуальної свідомості окремих його членів. Так, чи не найвагомим індивідуальним чинником ефективності групової взаємодії є сформованість як професійної так і національної ідентичності військовослужбовця.

Оскільки, слідуючи думці Еріка Еріксона, ідентичність особистості сигналізує про нерозривний зв'язок її з соціальним середовищем. Ідентичність особистості виявляється у ототожненні її з соціальною групою та оточенням, у визначенні цінності людини та її соціальної ролі [8, 50]. Система відповідальної залежності передбачає взаємозв'язок індивідуальних і колективних цілей.

Основними показниками ефективності процесів утворення і розвитку групи завжди є два феномени — психологічна згуртованість членів групи і соціально-психологічний клімат. Психологічна згуртованість бойового підрозділу виступає як характеристика системи внутрішньогрупових (внутрішньо-організаційних) зв'язків, що показує ступінь збігу оцінок, настанов і позицій його бійців стосовно об'єктів, людей, ідей, подій, які є найбільш значущими для них.

Враховуючи вищенаведене, зазначимо, що конкретними показниками психологічної згуртованості бойового підрозділу є:

- 1) рівень взаємних симпатій у міжособистісних відносинах (якщо бійці доброзичливо ставляться один до одного, тоді маємо високу психологічну згуртованість);

2) ступінь привабливості бойового підрозділу для її бійців (він тим вищий, чим більша кількість бійців задоволені своїм перебуванням у підрозділі, тим він вищий)

Ми можемо зазначити, що мова йде про тих бійців, для кого суб'єктивна цінність переваг, що отримуються завдяки бойовому підрозділу, перевищує значущість затрачених зусиль.

Основну увагу серед наведених вище детермінантів згуртованості в даній моделі приділено спонукальним властивостям бойового підрозділу. До числа таких властивостей відносяться:

1) привабливість членів групи (тобто ступінь симпатії, яку випробовують до них оточуючими);

2) схожість між членами групи (найчастіше в цінностях і установках);

3) особливості групових цілей (їх відповідність потребам членів групи, чіткість постановки, успіх групи в їх досягненні);

4) своєрідність взаємозв'язку членів групи (найчастіше мова тут йде про позитивні наслідки кооперативної стратегії і негативні наслідки конкурентної стратегії поведінки членів групи);

5) групова згуртованість

6) задоволеність груповий діяльністю (як частина загальної задоволеності працею);

7) характер керівництва і прийняття рішень (маються на увазі стилі керівництва і дійсне участь індивідів у виробленні групових рішень, характерне для демократичного керівництва);

8) структурні властивості групи (маються на увазі головним чином моделі комунікативних мереж і статусно-рольові аспекти структури);

9) групова атмосфера (її аналогом, як правило, є особливості міжособистісних відносин, що складаються між членами групи, емоційне забарвлення цих відносин);

10) величина групи (Хоча спостерігається тенденція свідчить, що в міру зростання обсягу групи її згуртованість знижується, будь-які чіткі кількісні показники на цей рахунок поки що немає).

Крім названих вище детермінантів згуртованості, зупинимося ще на одному з них в моделі Д. Картрайта, відсутньому, але згадується цілим рядом інших авторів [Tajfel, 1982], а саме - міжгруповом конфлікті. Спроба звернення до цієї змінної міститься в моделі А. і Б. Лотт, які розглядали фрустрацію і загрозу групового процесу в груповій взаємодії.

Відповідно до сучасних уявлень, сам по собі груповий конфлікт (зазвичай в якості його аналога дослідники беруть міжгруповое суперництво) впливає на зростання внутрішньогрупової згуртованості нітрохи не більше, ніж звичайні коактивні (по типу сприяння) або кооперативні (по типу взаємодії) форми відносин між групами, що суперечить колишнім уявленням про тісний позитивного зв'язку між цими змінними. Головним (по суті опосередуючим) фактором зростання внутрішньогрупової згуртованості в ситуації міжгрупового конфлікту є характер взаємозалежності між індивідами і групами. Мова, зокрема, йде про сприйняття ними своєї групи як єдиного цілого, переживанні спільності «груповий долі», своєрідності внутрішньогрупових контактів, особливості установок щодо аутгрупи, оцінці можливих інгрупових наслідків міжгрупових акцій і т.п [27].

Поряд з розглядом детермінантів групової згуртованості в моделі Д. Картрайта обговорюються і можливі наслідки її зростання, а саме: збереження групового членства (Воно проявляється, зокрема, у зменшенні числа виходів із групи, в протистоянні спробам групового розколу).

Але повернемося до обговорювалася вище моделі Д. Картрайта. У ній автор звертає увагу на ту обставину, що як причини, так і наслідки згуртованості найтіснішим чином пов'язані між собою, виявляючи постійні взаємопереходы, тобто чинники, що збільшують згуртованість, ведуть до наслідків, в свою чергу її підвищує, і т.д. Наприклад, схожість в цінностях і установках сприяє розвитку міжособистісної привабливості членів групи. Зростаюча в результаті цього згуртованість сприяє посиленню впливу групи на своїх членів щодо подібності в зазначених характеристиках, тобто фактично стимулює тенденції конформізму.

З іншого боку, зростання згуртованості посилює частоту взаємодії членів групи, яка, принаймні за певних умов, збільшує міжособистісну привабливість учасників взаємодії і, отже (в логіці обговорюваної моделі), їх згуртованість. Тут доречно зауважити, що згуртованість групи не тільки сприяє, наприклад, зростання її продуктивності, про що говорилося трохи вище, але цілком реально і зворотне відношення: продуктивність групи впливає на ступінь згуртованості її членів. Про це свідчать, зокрема, результати дослідження, проведеного в екіпажах моряків-підводників американських ВМС під час двомісячного плавання [27].

Слід, однак, зауважити, що сама по собі ідея розгляду подібності, або єдності, ряду особистісних особливостей членів групи (наприклад, їх думок, цінностей, установок) в контексті проблеми згуртованості не нова. Думка про те, що схожість індивідів в думках, цінностях, установках є одна з умов їх взаємного тяжіння, а значить (згідно Д. Картрайт), і зростання мотивації групового членства, і в свою чергу згуртованості, висловлювалася в зарубіжній літературі ще на початку 50 -х років. Вона пов'язана в першу чергу з класичними дослідженнями Л. Фестінгер і Т. Ньюкома [27].

Саме тому національна ідентичність набуває ще більше впливу на психологічну згуртованість. Зазначимо що у широкому контексті під національною ідентичністю розуміють індивідуальне й колективне відчуття належності до певної національної спільноти, ототожнення з її символами, цінностями, культурою, історією, територією, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами.

Так, на думку американської дослідниці Л. Грінфелд, національна ідентичність в її сучасному розумінні є ідентичністю, яка полягає в належності до народу, найважливішою ознакою якого є те, що його визнають як націю. Дослідниця називає п'ять ознак національної ідентичності. По-перше, це людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників і прагнуть продовжувати спільне співіснування; по-друге, спільне історичне минуле, спільні обов'язки й уявлення про спільне майбутнє; по-третє, спільні дії, обто дієва ідентичність; по-четверте, постійне проживання в одній країні і, по-п'яте, спільні характеристики, які об'єднуються поняттям національного характеру і котрі формують загальнонародну культуру.

Відповідно зазначимо, для бойового підрозділу українська національна ідентичність набуває ще більше інтеграційного потенціалу внаслідок агресії з боку РФ. Так, однією з найголовніших цілей гібридної війни росії проти України є зміна ідентичності українських громадян, яку російська федерація намагається реалізувати впродовж останніх десятиріч. Інструментами досягнення цієї мети стали ідеї «руського мира», слов'янської єдності та євразійства, спільної історії та долі, широка пропагандистська кампанія формування у росіян, у вихідців із СРСР будь-яких національностей ставлення до української державності як до штучного утворення.

Саме невизнання права українців на самовизначення через використання московською владною елітою нарративу «розпад Радянського Союзу був

найбільшою трагедією ХХ століття» лежить нині в основі російської повномасштабної агресії щодо України. Зусилля рф, спрямовані на послаблення або «розмивання» української ідентичності, генерують сепаратизм, виносять на поверхню ідеї федералізації України. У той же час ці дії стимулюють прагнення сусідніх держав побудувати в Україні свої національні автономії, активізуючи проблеми окремих національних меншин шляхом використання їх рядом зарубіжних політиків у якості зручного інструментарію для реалізації своїх власних інтересів за рахунок українців. Наприклад, так звана «русинська проблема», зростання напруги у відносинах України з низкою держав-сусідів через зміни вітчизняного освітнього законодавства, актуалізацію проблем інтерпретації спільного минулого тощо.

Слабкість національної ідентичності призводить і до зростання привабливості для представників етнічних груп, що компактно проживають у прикордонних регіонах України, ідентифікувати себе з народами сусідніх держав, а для багатьох суміжних держав – до спокуси розробки сценаріїв «захисту співвітчизників» на території України. Зокрема, для кожної з країн, що виступили з критикою нового Закону України «Про освіту», використання прикордонного співробітництва є важливим аргументом при контактах із владою України, і далеко не завжди це обмежується науково-культурною співпрацею.

Українська ідентичність є визначальною засадою становлення демократичних основ життя суспільства та національної держави якою відповідно до документів ООН і ЮНЕСКО є Україна (національна держава це така держава, в якій титульний етнос становить 67 % населення. Згідно опитування Центру імені О. Разумкова, здійсненого у квітні 2017 абсолютна більшість громадян України (92%) вважають себе етнічними українцями, 6 % етнічними росіянами, 1,5 % віднесли себе до інших етносів.

Втім саме конфлікт двох протилежних ідентичностей – проєвропейської української та «радянської» російської – засаднича передумова військової експансії росії на терени України. Характеристиками «радянської» російської є імперіалізм та націоналізм, – одні з основних рис ідентичностей росії та СРСР, що, на думку відомого канадського дослідника Т. Кузьо, ніколи не були відокремлені одна від одної. Саме питання ідентичності, а також кілька інших рис, на зразок особливої форми націоналізму та ставлення до Заходу як негативного «іншого», дає ключ для розуміння військової агресії рфії.

Небезпека конкуренції проєвропейської української та панросійської ідентичностей полягає у тому, що остання, на відміну від проєвропейської, здатна замінити українську національну ідентичність, бо механізми її конструювання формують ілюзію «нерозрізнення» цих ідентичностей через спільний багатовіковий спосіб буття, спільні життєві практики у побуті, освіті, охороні здоров'я, кар'єрному зростанні та віруваннях тощо. Феномен цього нерозрізнення вдало використовує кремлівська пропаганда спочатку у гібридній війні проти України, а потім вже й під час повномасштабного вторгнення рф.

Етап відторгнення російської ідентичності має завершитись із настанням періоду нової якості ідентичності громадян України – консолідації суспільства навколо «проекту майбутнього», який можна визначити як «європейська Україна». Основою такого проекту має стати реальне сприйняття європейської системи цінностей та готовність України інтегруватися до європейських структур шляхом здійснення відповідних реформ.

Українська ідентичність є визначальним засобом протидії російській агресії. Сучасна українська ідентичність постає у нових культурних та геополітичних смислах, які є однаково прийнятними для всіх громадян країни, незалежно від їхньої етнічної приналежності. Сьогодні ідентичність «українець»

визначається, перш за все, ціннісними, а не етнічними чи етнокультурними критеріями.

Українська ідентичність є визначальною засадою легітимізації факту існування української держави-нації та має забезпечити появу в нашій державі загальноукраїнських смислів, значень, світоглядної парадигми, цілісності культурного простору, – усього того, що об'єднується концептом «ідентичність».

Визначальним пріоритетом зміцнення української ідентичності та консолідації нації є подолання на території України конкуренції панросійської та української ідентичностей.

Послаблення української ідентичності створює ряд загроз національній безпеці країни: генерує сепаратизм, актуалізує ідеї федералізації, стимулює прагнення сусідніх держав побудувати в Україні свої національні автономії. Формування спільної загальнонаціональної ідентичності неможливе без ідеології, яку сповідує, відстоює та поширює держава. Відсутність національного самовизначення держави має свої наслідком те, що сьогодні російські окупанти для значної українців і досі залишаються якщо не братами, то ворогами «через непорозуміння». Ідеологія держави визначає як стратегію її розвитку, напрями діяльності органів влади, так і окремішність суспільства, а в сьогоденній ситуації, у тому числі, засади протистояння російській агресивній українофобській пропаганді.

Зазначене не суперечить нормі ч. 2 ст. 15 Конституції України, оскільки не передбачає нормативно-правового встановлення певної «державної ідеології» та визнання її загальнообов'язковості. В основу державної політики формування загальнонаціональної ідентичності має бути покладена ідея європейського вибору України, незалежності, суверенітету та територіальної цілісності Української держави, закріплена на законодавчому рівні.

2.3. Модель національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості

Для визначення моделі національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу ми використали теоретичне концепцію Е. Сміта та останні дослідження українських психологів. Як вказує Е. Сміт, міфи про національну ідентичність здебільшого пов'язані з територією або з предками (або з тим і з тим) як основою політичної спільноти, і ця різноманітність становить важливе джерело нестабільності та конфліктів у багатьох районах світу. Адже не випадково, що чимало найзапекліших і найтриваліших «міжнаціональних» конфліктів породжено конкурентними вимогами і концепціями національної ідентичності. Підтвердження цієї тези ми спостерігаємо в форматі повномасштабної війни РФ проти України з 24 лютого 2022 року. Треба зазначити що гібридна фаза війни тривала з лютого 2014 року. Погоджуємось з Е.Смітом, що можна стверджувати майже безперечно, — у передбачуваному майбутньому національна ідентичність та націоналізм і далі, ймовірно, становитимуть могутню і все більшу силу.

Він вказує на те, що ми розуміємо під «національною» ідентичністю, обіймає ще й певне чуття політичної спільноти, нехай навіть не дуже виразне. Своєю чергою політична спільнота означає принаймні якісь спільні інституції і єдиний кодекс прав та обов'язків для всіх членів спільноти. Вона потребує також визначеного соціального простору, добре демаркованої обмеженої території, з якою члени спільноти ототожнюють себе і до якої відчують свою належність.

Розвиток української національної ідентичності відбувається саме в західному дискурсі. Так, саме західний досвід справив могутній, ба навіть головний вплив на наше уявлення про соціальну організацію, яку ми називаємо

«нацією». Новий вид політичного об'єднання — раціональна держава — і новий вид спільноти — територіальна нація — виникли спершу на Заході в тісному зв'язку одна з одною. Вони наклали свій відбиток на всі наступні незахідні уявлення, навіть коли ті відхилялись від їхніх норм. В контексті цього стають ще більш зрозумілими причини агресії рф проти України.

Разом з тим нам потрібно докладніше придивитись до цієї західної, або «громадянської», моделі нації. Передусім це здебільшого просторове або територіальне уявлення. Згідно з цим поглядом, нації повинні володіти компактними, чітко визначеними територіями. Але земля, про яку йдеться, не може бути просто де-небудь, це не перший-ліпший клаптик суходолу. Вона є і повинна бути «історичною» землею, «рідним краєм», «колискою» нашого народу. «Історична земля» — це така, де місцевість і народ чинили взаємний і сприятливий вплив упродовж низки поколінь. Рідний край стає скарбницею історичної пам'яті та асоціацій, місцем, де жили, працювали, молились і боролися «наші» мудреці, святі й герої. Все це робить рідний край унікальним. В цьому відношенні унікальність ситуації полягає в тому що рф претендує на територію України як на свою власну, що є серйозним викликом для української національної ідентичності.

Ресурси тієї землі теж стають винятковою власністю народу; «чужинці» не мають права використовувати та експлуатувати їх. Національна територія має стати самодостатньою. Автаркія — це не лише захист священного рідного краю, а й захист економічних інтересів. Українці споконвічно прагнуть бути господарями на власній землі.

Другим елементом є ідея батьківщини, сукупності законів та інституцій з єдиною політичною волею. Вона потребує принаймні кількох спільних регулювальних інституцій, які виражатимуть спільні політичні почування та цілі.

Можна помітити, що разом із розвитком чуття правової та політичної спільноти з'являється й чуття юридичної рівності серед членів цієї спільноти. Її повним виявом є розмаїті різновиди «громадянства», визначені соціологами, зокрема громадянські та юридичні права, політичні права та обов'язки і соціоекономічні права. Згідно з західною концепцією, саме юридичні й політичні права становлять найсуттєвіший елемент західної моделі нації.

З цього випливає мінімум взаємних прав та обов'язків членів нації і відповідне ненадання цих прав та обов'язків чужинцям. Впливає також і спільний кодекс законів, що стоять над місцевими законами, та інституції, що утверджують їх, суди останньої інстанції тощо. Не менш важливим є визнання, що в принципі всі члени нації юридично рівні, і навіть багатії й можновладці коряться законам батьківщини. Саме в цьому напрямку українську національну ідентичність чекають складні випробування, особливо якщо згадати системну корупцію та модель соціальної взаємодії «кайдашева сім'я».

Відповідно, юридична рівність членів політичної спільноти на їхній демаркованій батьківщині начебто вимагає і певної системи вартостей і традицій — спільних для всього населення або принаймні для його «серцевинної» спільноти. Іншими словами, нації повинні мати певну систему спільної культури та громадянської ідеології, низку спільних порозумінь і сподівань, почуттів та ідей, що пов'язують населення з його рідним краєм.

Відповідно до західної моделі національної ідентичності, нації розглядають як культурні спільноти, члени яких об'єднані, якщо не тісно згуртовані, спільною історичною пам'яттю, міфами, символами і традиціями. Додатковим ускладненням для української національної ідентичності в цьому контексті виступають регіональні відмінності. Історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія — ось компоненти стандартної західної моделі нації.

Крім того Е.Сміт визначає глибокий дуалізм, який лежить в основі всякого націоналізму. Адже, по суті, кожен націоналізм містить громадянські та етнічні елементи в різних пропорціях і формах. Часом переважають громадянсько-територіальні елементи, часом сильніше наголошують на етнічних та народнокультурних елементах. Треба зазначити що це обумовлено загальною ситуацією, в першу чергу війною, чи мирним життям.

Тож можна зазначити, що за конкурентними моделями нації стоять певні спільні погляди на те, що, власне, становить націю, відрізняючи її від усіх інших видів колективної культурної ідентичності. Серед цих поглядів є й думка, що нації — це територіально обмежені сукупності людей, які повинні мати власні батьківщини; що їхнім членам притаманна спільна масова культура, спільні історичні міфи та історична пам'ять; що члени нації мають взаємні юридичні права та обов'язки за умови існування єдиної правової системи; що саме нації властиві поділ праці й система виробництва, які дозволяють членам нації пересуватися в межах своєї території.

Наявність тих спільних тверджень дозволяє нам сформулювати такі найголовніші риси національної ідентичності:

- 1) історична територія, або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;
- 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території.

Отже, націю можна визначити як сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів. Національна ідентичність за самою своєю суттю багатовимірною,

її ніколи не можна звести до єдиного елемента — на таке неспроможні навіть окремі націоналістичні фракції, — її не можна легко або швидко прищепити населенню з допомогою штучних засобів.

Національна ідентичність та нація — це складні конструкції, що складаються з багатьох взаємопов'язаних компонентів — етнічних, культурних, територіальних, економічних та політико-юридичних. Вони означають зв'язки солідарності між членами спільнот, об'єднаних спільною пам'яттю, міфами та традиціями, і ці зв'язки можуть, а то й не можуть утілюватись у формі національних держав, проте вони нітрохи не схожі на чисто юридичні та бюрократичні узи держави. Як дивитись концептуально, нація має поєднувати дві низки вимірів, з одного боку, громадянські та територіальні, а з другого — етнічні й генеалогічні, причому в кожному випадку в різних пропорціях.

Саме завдяки багатовимірності національна ідентичність стає такою гнучкою, неподатливою силою в сучасному житті й у політиці і може ефективно поєднуватись з іншими могутніми ідеологіями та рухами, не втрачаючи власного характеру. Та, мабуть, найочевиднішою політичною функцією національної ідентичності є легітимація запроваджених юридичними інституціями єдиних юридичних прав та обов'язків, які визначають особні вартості й характер нації і відображують прадавні звичаї і обряди народу. Покликання на національну ідентичність становить сьогодні головний засіб легітимації громадського порядку та солідарності.

Національна ідентичність виконує, крім того, ще й вужчі, внутрішні функції для індивідів у спільнотах. Найочевиднішою є згуртування членів як людей «однієї національності» і «громадян». Нація покликана також розвивати соціальні зв'язки між індивідами та класами, створюючи набір спільних вартостей, символів і традицій. Використовуючи символи — прапори, монети, гімни, однострої, пам'ятники й церемонії, — членам нагадують про їхню

спільну культурну спадщину й культурну спорідненість; чуття спільної ідентичності й належності покріплює й надихає їх. Нація обертається на гурт «натхнених вірою», спроможних долати труднощі й перешкоди.

Логічно що Е.Сміт визначає, чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури. Саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися, «хто ми такі» в сучасному світі.

Натомість етнічну спільноту можна вирізнити саме за цими атрибутами, навіть коли їх невідступно дотримується і ясно проголошує тільки невелика частина даного населення і навіть коли за якоїсь певної доби деякі з цих атрибутів сильніші та виразніші за решту. Можна назвати шість головних атрибутів етнічної спільноти (або, вдавшись до французького терміна, *ethnie*):

- 1) групова власна назва;
- 2) міф про спільних предків;
- 3) спільна історична пам'ять;
- 4) один або більше диференційних елементів спільної культури;
- 5) зв'язок із конкретним «рідним краєм»;
- 6) чуття солідарності у значної частини населення 4.

Ще важливіше, що вирішальним є саме міф про спільних предків, а не будь-який факт, що вказував би на них (звичайно потвердити той факт дуже важко). Тобто при етнічній ідентифікації важить вигадане походження і вигадані предки.

Такий зв'язок між родиною і нацією знову з'являється в націоналістичній міфології і свідчить про неминуще вирішальне значення цього атрибута етнічної належності. Важко сподіватися, що етнічна група існувала б тривалий час, не маючи таких міфів про походження. Питання «Звідки ми походимо?» є головним при визначенні «Хто ми?»

По-перше, з погляду історії перші нації формувались, як ми побачимо згодом, на основі етнічних ядер доновітньої доби; будучи могутніми й чинивши великий культурний вплив, ці держави стали моделлю для подальших процесів формування націй у багатьох краях світу.

По-друге, етнічна модель нації стає дедалі популярніша й поширеніша з огляду не тільки на попередню причину, а й через те, що дуже легко припасовується до доновітнього «демотичного» виду спільноти, що дожила до новітньої доби в багатьох частинах земної кулі. Іншими словами, етнічна модель соціологічно плідна.

По-третє, навіть там, де майбутня нація не може похвалитися жодними етнічними попередниками, що мали б якусь вагу, і де етнічні зв'язки неясні або й вигадані, потреба викувати, байдуже, з яких приступних культурних елементів, зв'язну міфологію й символізм культурно-історичної спільноти всюди стає найголовнішою умовою національного виживання та єдності. Без етнічного родоводу майбутня нація розпадеться.

Саме враховуючи вищенаведене нам необхідно звернутись до сучасних досліджень українських психологів[8;9;54] присвячених становленню української ідентичності. Так, більшість сучасних українських авторів [33;39;43;51] відзначає посилення національної ідентичності в українців через відчуження російського. Дослідники зазначають, що ставлення до росії – це не тільки фактор залежності, а й головний чинник внутрішнього поділу, бо українське суспільство переживає болісний процес самоусвідомлення через відокремлення від росії. В основі цього процесу лежать дві різні колективні постави, сформовані на підставі різного історичного досвіду та його інтерпретації. На сході переважає більш позитивне ставлення до росії, сприймання її як близького сусіда, а на заході – більше негативних оцінок її як ворога. Така різниця буває ситуативною, а водночас є хронічною.

Як пишуть М. Слюсаревський і Л. Чорна, поширена на сході України невиразна ідентичність та брак чіткої громадянської позиції утворюють сприятливе підґрунтя для маніпулювання свідомістю молодого покоління східних українців. Доволі симптоматичною є надмірна лояльність до країни-агресора: для характеристики свого ставлення до росії респонденти найчастіше обирають нейтральне слово «сусід».

На думку К. Скороход, на тлі російсько-української війни можна було прогнозувати наявність у громадян України кричущої дегуманізації щодо ворога. Проте особливостями сучасної війни стали розмитість і слабка персоніфікованість образу ворога. У дослідженні образу російських військових як безпосередніх учасників конфлікту, що представляють державу-нападника, майже не виявлено кричущої дегуманізації, натомість переважають її м'які прояви.

У такий контекст сприймання українцями російської сторони вписувалися численні соціологічні дані про те, що українці й далі продовжували позитивно ставитися до росіян, принаймні краще, ніж росіяни ставляться до українців. Важливим аспектом такої позиції є різна оцінка ролі власне росіян і російської держави, влади, її керівників. Зазначається, що за всіма опитуваннями соціологів абсолютна більшість наших співгромадян за звичкою вважала росіян «братнім» народом, а їхню країну – «дружньою». Ще один міф зводився до того, що це політики – мерзотники, негідники, злочинці, а народ завжди хороший, святий і безгрішний. Бачимо зняття провини з російського народу та покладання її цілком на Путіна [8;9].

Досліджуючи особисті наративи українських учасників російсько-української війни на Донбасі, М. Шор наводить приклади розрізнення ними російської державної влади в особі Путіна і російського народу («не любить не росіян, а Путіна») або культури («Пушкін, але не Путін»). Про поширення

подібних «м'яких» антиукраїнських тез на зразок «Українські та російські політики намагаються посварити братні народи» і «Україна стала територією боротьби інших держав за сфери впливу» пише С. Шевченко. Такі тези коливалися мало і були досить стабільними майже в усіх групах населення [9].

Проте ситуація не залишалася незмінною. Під впливом російської воєнної агресії відбулися і відбуваються принципові зміни. За даними соціологічної служби Центру Разумкова, у 2015 р., протягом року після початку війни, кількість українців, які негативно ставляться до президента Росії, виросла від 70,8% до 75,5%. Зросла також частка тих, хто негативно або нейтрально ставився до громадян Росії, та помітно знизилася позитивна оцінка їх. Загальнонаціональне дослідження, проведене у 2021 р. Центром Разумкова та Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, показало, що більшість українців (53,5%) визначала конфлікт на Донбасі як російську агресію проти України з використанням проросійських бойовиків. В усіх макрорегіонах підтримка саме такого визначення конфлікту істотно зросла за останні роки.

Також узагальнена характеристика ціннісних уподобань найчисленнішої групи респондентів – тих, хто звинувачує російську владу на чолі з Путіним, – показує, що їм відносно більше притаманна підтримка теперішньої української влади на чолі із Зеленським, небажання протестувати, прагнення миру й спокою на основі перемоги.

Звинувачі російських громадян порівняно з іншими групами виразніше зорієнтовані на зміцнення української безпеки, ніж на досягнення миру й спокою. Найпомітніша відмінність між цими двома групами респондентів стосується до бажання повернути в Україну мир і спокій: звинувачі російської влади прагнуть цього значуще більше, а звинувачі російських громадян – значуще менше.

Ті, хто покладає провину водночас на російську владу і російських громадян, мають найбільш антиросійські та реформаторські настрої, екстернальний локус контролю, підтримують владу Зеленського, висловлюються проти протестів. Найбільше відхиляються від загальноукраїнських цінностей група, представники якої уникають звинувачувати російську сторону. Їм властиві проросійські та антиреформаторські настрої, інтернальна позиція, схильність до протестів, уникання підтримки української влади на чолі із Зеленським, бажання досягти миру й спокою шляхом поступок без запевнення безпеки для України.

Описані залежності дали підстави для таких висновків. Респонденти, які активніше звинувачували російську сторону, схильні підтримувати українську владу, мають реформаторські настрої, відносно мало схильні до протестів, тяжіють до екстернального локусу контролю, дбають про зміцнення української безпеки та хочуть перемоги. Проте для досягнення перемоги ті, хто звинувачував російську владу, обирають більш мирні способи, тоді як ті, хто звинувачував російських громадян, висловлюються радикальніше. Респондентам, які уникали звинувачувати російську сторону, властиві проросійські та антиреформаторські настрої, інтернальна позиція, схильність до протестів, уникання підтримки української влади, шляхом поступок без запевнення безпеки для України.

Таким чином ми вважаємо за потрібне визначити модель української національної ідентичності в наступному вигляді:

- 1) історична територія, або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;

- 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території;
- 6) наявність регіональних відмінностей;
- 7) жорстка екзистенційна боротьба проти російсько-радянської ідентичності.

Підсумовуючи зазначимо що модель української національної ідентичності має в своїй основі західну модель саме політичної нації з сильним етнічним ядром. Разом з тим ми відзначаємо внутрішню складність і конфліктність такого динамічного конструкту, як українська національна ідентичність.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ БОЙОВОГО ПІДРОЗДІЛУ

3.1. Організація та методи емпіричного дослідження української національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу

Враховуючи специфіку предмету нашого дослідження нами було прийнято рішення використати якісну методологію. Нам потрібно було визначити актуальні складові української національної ідентичності та їх вплив на формування психологічної згуртованості бойового підрозділу. Для реалізації поставленої задачі ми використали різні методи дослідження на різних етапах. На першому етапі ми використали включене спостереження, на другому етапі ми провели дві фокус групи а на третьому етапі ми провели напівструктуроване інтерв'ю.

Включене спостереження традиційно викликає професійний інтерес в середовищі дослідників в галузі психології. Включене спостереження можна вважати доволі ризикованим і складним видом психологічних досліджень. Включеним називається спостереження, при якому дослідник в тій чи іншій мірі включений в досліджуваний об'єкт і знаходиться в безпосередньому контакті з людьми, що спостерігаються, беручи безпосередню участь в їх діяльності. В нашому дослідженні це були бійці одного з добровольчих підрозділів в місті Запоріжжі, який офіційно був зареєстрований 5 березня 2024 року.

Зазначимо, що включеним спостереженням називають дослідження коли відбувається приховане проникнення дослідника в соціальне середовище спостереження. Зазвичай дослідник діє під вигаданим ім'ям, приховує справжню професію і, звичайно ж мету дослідження. Відповідно соціальні об'єкти дослідження не повинні здогадуватися про те, хто він такий. В даному дослідженні дослідник був за контрактом добровольця долученим до складу добровольчого формування. Проведення спостереження відбувалось одночасно з виконанням завдань щодо захисту України від збройної агресії рф.

Відповідно до цілей даного дослідження об'єктами включеного спостереження є елементи діяльності бійців підрозділу щодо їх психологічної згуртованості та впливу на неї української національної ідентичності за умов повномасштабного вторгнення. Якщо зробити короткий історичний екскурс то ми зазначимо що включене спостереження почали використовувати для дослідження реальних умов життя певних категорій населення.

Так, одним з перших включене спостереження з'явилося в Німеччині. Саме у 1890 р П. Горе працював в якості фабричного працівника протягом трьох місяців і робив нотатки щодо специфіки фабричного життя робітників. Класичним прикладом включеного спостереження є дослідження, яке зробив зох рр. ХХст. рр. дослідник Гарвардського університету В. Уайт. Саме з його ім'ям пов'язан цей метод спостереження та його введення в наукову практику. Він здійснив доволі ризикований експеримент, коли оселився в кварталі італійських мігрантів, познайомився з мафіозними кланами та почав їх досліджувати. Після 18 місяців життя серед мафіозних італійців він настільки став «своїм» що робив нотатки відкрито.

Для дослідника, який використовує метод включеного спостереження, потрібно мати здатність щодо артистизму і театрального перевтілення. При цьому міняти доводиться не тільки індивідуальні, але і загальнопрофесійні

риси. Дослідник приймає новий вигляд - від костюма до нового стилю поведінки. Інший імідж включає його в систему невідомих раніше соціальних відносин, емоцій та соціально-психологічної взаємодії, збагачує унікальною інформацією. Включене спостереження передбачає, що дослідник тимчасово виконує інші професійні обов'язки.

Включене спостереження може відбуватися в звичайних умовах цивільного життя, наприклад, на будівництві або заводі, і в неординарних умовах повномасштабної війни. Фахівцю в області соціальних та поведінкових наук нерідко доводиться мати справу з учасниками бойових дій. Проводячи включене спостереження в бойовому підрозділі, дослідник поділяє ризики з його бійцями.

За умов цивільного життя дослідник має можливість здійснити науково сплановане включене спостереження. Дане дослідження має чітку програму, спирається на продуману теорію і детальний аналіз проблеми. Але за умов повномасштабного вторгнення ми не мали достатньо можливостей для розробки дослідження такого рівня складності.

Разом з тим ми вважаємо що враховуючи високий рівень невизначеності, особливо в прші місяці повномасштабної війни ми мали можливість здійснювати спостереження, фактично в контексті обгрунтованої теорії. Фактично ми здійснили дослідження в три етапи. На першому етапі ми вели включене спостереження. На другому етапі ми розробили гайд і провели дві фокус групи. На третьому етапі ми провели три напівструктуровані інтерв'ю. Таким чином в результаті спостережень і даних фокус груп та інтерв'ю, проведеного нами в період здійснення включеного спостереження, була отримана інформація щодо національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу.

Переваги включеного спостереження полягають у тому, що воно дає можливість отримати досліднику найяскравіші і безпосередні враження про відповідне соціальне середовище, допомагає зрозуміти психологічні засади взаємодії бійців в бойовому підрозділі. Але треба розуміти, що за умов повномасштабної війни дослідник однозначно перейде на позиції тих, кого він вивчає.

За звичайних умов цивільного життя включене спостереження вимагає певного періоду адаптації спостерігача щодо соціальної групи що досліджується. Дослідницька практика використання методу включеного спостереження визначає, що термін адаптації триває від 4-5 днів до 2-3 тижнів. Вважається що адаптація дослідника залежить від його особистих якостей спостерігача. Але за умов невизначеності і хаосу перших днів війни адаптація реально відбулась за 24 години.

На другому етапі ми запланували і провели дві фокус групи. У квітні 2022 року добровольчий підрозділ в якому проводилось включене спостереження отримав додаткові можливості для розташування. Таким чином ми отримали можливість посадити інформантів за стіл для пінг понгу, поставити камеру на штатиф і почати записувати фокус групову дискусію.

Фокус-групи в форматі модерованої групової дискусії визначаються як вид якісного дослідження (збір якісних даних, вербальної та невербальної інформації), обговорення певної теми з невеличкою групою представників цільової аудиторії під керівництвом модератора. Тривалість фокус групи передбачається до 2 годин. Щодо даного дослідження, то фокус групи були розраховані і проведені кожна за 1 годину.

Кількість учасників складала від 6 до 8 осіб. Також може бути глибинна фокус-група і з меншою кількістю учасників. Ала ми орієнтувались на те, що зазвичай, проводиться мінімум 2 фокус-групи з представниками однієї цільової

групи. Щодо даного дослідження, то цільовою групою були бійці добровольчого підрозділу.

Дослідницькі можливості фокус-групи дозволяють швидко отримати глибинну соціально-психологічну інформацію або виявити відмінності у розумінні або сприйнятті інформантами певної проблеми. Відповідно ми можемо дослідити психологічні засади події чи соціального явища, мотивації представників цільової аудиторії. Щодо нашого дослідження ми запланували отримати психологічні характеристики української національної ідентичності та визначити наскільки вона є чинником формування психологічної згуртованості добровольчого підрозділу.

Для успішного проведення фокус груп важливе значення має особа модератора. Саме він керує сфокусованим обговоренням в групі, що досліджується. Модератор повинен успішно заохочувати учасників до дискусії, під час якої інформанти вільно висловлюють власні думки. Для реалізації цього модератор враховує соціально-психологічну групову динаміку. Під час фокус-групи інформанти висловлюються щодо винесених на обговорення питань або проблем. Таким чином фаховість та досвід модератора дозволяє почути різні точки зору, що висловлюють інформанти. До навичок та вмінь досвідченого модератора, є вміння не тиснути, але водночас «розговорити» інформантів. Модератор повинен як враховувати ризики впливу на інших дуже самовпевнених учасників, так і вміти їх нейтралізувати.

Зрозуміло, що модерація, обговорення та ведення аудіо-відео записів є доволі складним завданням для однієї особи. Дійсно за звичайних умов цивільного життя над проведенням фокус-групи працює відповідна команда фахівців, між якими розподілені не тільки вищенаведені функції але й рекрутинг інформантів.

Важливими є комфортні та безпечні умови для проведення фокус-групи. Зазвичай використовується не просто окреме тихе приміщення з гарною акустикою, а спеціально обладнанна студія, яка дозволяє як вести спостереження, так і здійснювати аудіо-відео запис. Відповідно дана студія є зручною для того, щоб учасники сиділи за круглим столом. Але повномасштабна війна внесла свої корективи й в процес організації та проведення фокус груп. Так, модератор був тією особою, яка складала гайд, здійснювала рекрутинг (вмовляла бійців взяти участь), забезпечувала аудіо та відеозапис, на який отримувала дозвіл у безпосереднього командира.

Правила проведення фокус груп були дотримані щодо того, щоб інформанти почували себе комфортно, в першу чергу, психологічно, щоб вони мали можливість ділитися власними думками. Також принцип однорідності був реалізований на рівні інформантів (бійців добровольчого підрозділу без залучення командирів).

Інформантам були повідомлені наступні правила участі у фокус групах. Серед основних правил взаємодії є: щирість, взаємоповага, толерантність, відкритість, активність. За дотриманням цього слідкує модератор. Усі точки зору інформантів мають бути вислухані. Інформанти висловлюються по черзі, не перебиваючи один одного. Інформанти безпосередньо не критикують позиції інших учасників але активно висловлюють своє бачення проблеми.

На третьому етапі дослідження ми використовували напівструктуроване інтерв'ю[58]. У тлумачному словнику української мови інтерв'ю визначено як призначена для опублікування у пресі, передачі по радіо, телебаченню розмова журналіста з політичним, громадським чи будь-яким іншим діячем.

Зазначимо що стосовно наукових досліджень термін «інтерв'ю» вживається у двох значеннях. В першому значенні інтерв'ю це метод отримання

інформації шляхом спілкування з іншими людьми. В другому значенні інтерв'ю розглядається як публіцистичний жанр.

Сутність інтерв'ю полягає у безпосередньому спілкуванні з особою, що дає змогу дізнатися про її точку зору щодо оцінки відповідних подій. Інтерв'ю дає можливість дізнатись індивідуальні життєві історії та психологічні причини дій наших інформантів.

Специфікою напівструктурованого інтерв'ю є його гайд, що містить перелік як обов'язкових, так і уточнюючих питань. Напівструктуроване інтерв'ю дозволяє нам отримати інформацію, яка відбиває особисте життя інформанта тому її не можливо отримати за допомогою інших методів дослідження. Однією з переваг напівструктурованого інтерв'ю є те, що завдяки безпосередньому спілкуванню з інформантом можна змінювати додаткові питання зважаючи на одержані відповіді. Також ми маємо можливість ставити додаткові запитання, фокусувати та уточнювати відповіді.

Крім того, безпосередній контакт з інформантом, його аудіо та відеофіксація дає можливість фіксувати як зміст відповідей, так і їх підтекст. Крім того ми фіксуємо емоційну складову, характер та особливості інтонації та жестів інформантів.

Ми вирішили використати на третьому етапі дослідження коротке напівструктуроване інтерв'ю з метою отримання додаткової інформації від тих бійців, які змінили місце проходження служби та посади. Так, боєць Кот перейшов в +++++ бригаду ЗСУ спочатку на посаду зв'язківця але згодом став артилеристом. Під час цього професійного розвитку він мав можливість спостерігати різні підрозділи ЗСУ. Нас цікавила трансформація його цінностей за той рік, що минув від часу його участі у фокус групі.

Підсумовуючи зазначимо, що предметом нашого дослідження є українська національна ідентичність як чинник психологічної згуртованості

бойового підрозділу. Для розкриття психологічних характеристик предметної області нами було вирішено використовувати методологію якісних досліджень. На першому етапі ми використовували включене спостереження. На другому етапі ми розробили та провели дві фокус групи. На третьому етапі ми скористались можливістю провести напівструктуроване інтерв'ю. Використання якісної методології дало нам можливість розкрити сутність досліджуваних процесів та розробити програму розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу.

3.2. Результати емпіричного дослідження української національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу

За результатами проведених двох фокус груп ми маємо можливість проаналізувати українську національну ідентичність як чинник психологічної згуртованості бойового підрозділу. Ми чітко визначаємо такі елементи національної ідентичності, як: територія, мова, міфи, спільні цінності, прагнення рівних прав та обов'язків, розуміння нагальної необхідності згуртованості спільноти. Серед інформантів є консенсус щодо цінності національної ідентичності для психологічної згуртованості.

Також, для двох фокус груп ми визначаємо різну домінуючу колективну емоцію. Так, для першої фокус групи є характерним емоційний підйом, позитивні аспекти ментальних складових української національної ідентичності. Інформанти другої фокус групи сконцентрували увагу на травматичних наслідках радянського періоду та їх довготривалих негативних впливах на формування сучасних українських цінностей.

Однією з причин, яка обумовила вищенаведену відмінність, виступає контекст актуальних на той час подій. Перша фокус група відбувалась в той час,

коли захисники Маріуполя продовжували активний спротив а захисники Києва, Сум, Чернігова та Харкова продемонстрували героїзм, вдачу та високий рівень самоорганізації на основі української національної ідентичності. Ці події отримали відповідне просування в мас медіа, що вплинуло на загальну домінуючу емоцію. Фоном подій для другої фокус групи було наростання розуміння не можливості врятувати захисників Маріуполя.

Попри різну домінуючу емоцію інформанти як першої так і другої фокус групи артикують важливість згуртованості, самоповаги членів національної спільноти, спільних загальних цінностей, прав, свобод, норм та санкцій для усіх соціальних верств. Відповідно, згуртованість виступає як головним ресурсом перемоги для української нації.

Проаналізуємо вищенаведені дані більш детально. На питання модератора «Як закінчиться війна в Україні?» інформанти і першої і другої фокус групи продемонстрували віру в перемогу України. Боець на псевдо Коловрат говорить, що «війна закінчиться перемогою України ! ...але це залежить й від того хто буде втручатися». Згодом він уточнює, що «перемогою України бо весь народ став на захист країни», демонструючи своє розуміння та підтримку загальнонаціональної згуртованості перед викликом зовнішньої агресії. На його думку, саме українська національна ідентичність є головним організуючим чинником. Він вказує, що «зараз люди прокинулись і трішки почали розуміти хто вони і які вони. Бо хто раніше спав і йому було байдуже, хто він аби був холодильник забитий».

Інформанти демонструють майже однакове розуміння згуртованості. Боець на псевдо Фендер вказує, що «что касается того каким должен быть исход, то я согласен с Коловратом...Это есть... это очень объединило людей». Фендер, на відміну від Коловрата, є російськомовним але це не є перешкодою для прийняття ним української національної ідентичності, особливо щодо

дотримання рівних прав та свобод для громадян України. Так, він вказує на наступні позитивні зміни української національної ідентичності. «Ну более объединенной это точно. Это уже сейчас видно. Как бы люди сгруппировались но насчет политики сложно сказать...даже порядочные люди приходя в систему подчиняются стаду..какие бы ни были намерения это у нас сейчас так...человек все равно вынужден работать в этой системе. Если система поменяется за счет единения в патриотическом направлении то это будет как в европейской стране...где система ценностей у людей совершенно другая. Не обогащение а благосостояние друг друга.. все будут смотреть друг на друга а не внутрь себя. Ну то есть....менее эгоистично. Я надеюсь на это.»

Один з учасників даної фокус групи, боєць на псевдо Кот, зараз проходить службу у в артилерійському підрозділі у складі+++++++ ОМБР на Куп'янському напрямку. Специфіка служби артилериста полягає в тому, що взаємодія відбувається у малій групі. Це артилерійській розрахунок у складі п'яти осіб. Однією з його особливостей є обмежене коло спілкування. Фактично діяльність артилерійського розрахунку, як бойового підрозділу складається двох фаз. Перша фаза (бойовий виїзд на позиції) займає 5 діб. Потім друга фаза (відпочинок) займає також 5 діб. Все це відбувається у складі малої групи з 5 бійців, один з яких є командиром. За таких умов найбільш адекватним стилем лідерства є авторитетний, який потрібно успішно реалізувати в практичній площині. Разом з тим від рівня психологічної згуртованості залежить не просто якість виконання бойової задачі, а в першу чергу, життя та здоров'я бійців.

Під час відпустки бійця ми зробили напівструктуроване бліц інтерв'ю з Котом. Наводимо деякі його спостереження як безпосереднього учасника війни. Ми усвідомлюємо як переваги, так і недоліки цієї позиції, які пов'язані з суб'єктивними оцінками зацікавленої особи. Разом з тим незаперечною

перевагою є спостереження та рефлексія бійця що безпосередньо бере участь в бойових діях саме на гарячих ділянках фронту.

На питання щодо мови спілкування, Кот вказує, що «є розуміння важливості переходу на українську мову. Ми намагаємось це робити. «Тролимо» один одного, якщо використовуємо москальську...». Щодо мотивації особистої участі бійців у війні, він вказує на то, що вона є дуже різною але все одно переважають саме регіональні виміри ідентичності. «Наприклад Одеса... Він все життя прожив в місті і ні про що таке особливо не думав... Але коли побачив як летять над містом та вибухають ракети ...Він пішов воювати...» Цікавими є спостереження за соціальним походженням бійців: «дуже багато селян... містян менше...».

Відповідно можливо припустити що саме етнічні складові національної ідентичності будуть мати сильний прояв. Також дуже цікавим є емоційний прояв регіональних вимірів ідентичності. Кот вказує, що «я сам все життя в Запоріжжі... але коли зараз у відпустку...то їхав через Дніпро. У мене таке собі було раніше враження від цього міста. А зараз так тепло стало...».

Повертаючись до згуртованості підрозділу (артилерійського розрахунку), Кот зазначає що дуже часто є умовний розподіл на дві «двійки» та командира з авторитетним стилем лідерства. Щодо рівня активності військових психологів бригади Кот вказує на те, що одне опитування в форматі анкетування проводилось. Реакція бійців на опитування була специфічною. Після анкетування вони жартували, що «зараз всі поїдуть на дурку».

Повертаючись до порівняння емоційного стану Кота за результатами даних фокус групи та напівструктурованого бліц інтерв'ю, зазначимо наступне. По-перше, впевненість щодо перемоги України зберігається, але Кот вказує на те, що «тут питання хто доживе до цього?». Отримала подальший розвиток його думка щодо довготривалої війни з рфією. Так в фокус групі він вказував, що не

треба підписувати мирний договір з росією а через рік він говорить що «ти ж розумієш ..якщо ми вийдемо на кордони, це ж нічого не мінє...війна й далі буде йти».

Повернемось до проявів української національної ідентичності. Щодо чинників української згуртованості деякі інформанти фокус груп вказували на недостатність саме національної ідентичності. Так, боєць Арей вказує, що «якщо ми виберем правильного президента і парламент правильних парламентарів професіоналів класних чесних. А то шо вони українці то вони і так українці. Тоді буде все . бо раніше дуже багато так виходило що... професіоналів у нас в Україні на двох руках можна перерахувати».

Актуальною проблемою інформанти визначають боротьбу з зрадниками та колаборантами. Так, боєць Морпех вказує: «Я присоединюсь к таким словам, весомым. Таким словам Коловрата, шо буде після перемоги...Просто вона буде така квітуча..Якщо хтось поставить крапку в цій війні то це не буде означати що війна закінчилась. Вона не закінчиться поки ми... до останнього колаборанта, не знайдемо, не накажемо його...не вибросимо його з нашої рідненької землі... бо це як інфекція. Вона не буде давати (розвиватися)...».

Цікавими є мрії в контексті економічних аспектів національної ідентичності. Боєць Петруха говорить: «Буде велике будівництво, в Польшу можна буде не їхати. Все граждане Украины будут честно работать. Якщо люди захищають свою батьківщину то вони її і відбудують.» Також інформанти чітко усвідомлюють важливі наслідки війни для формування української нації та української національної ідентичності. Так боєць Дизайнер говорить: «Тієї країни, яка була у нас вже не буде а люди у нас чудові. Я не знаю точно що буде а що не буде. Але вона точно буде геть іншою. Кращою. Вона буде кращою.»

Проблему зрадників та колаборантів продовжили учасники другої фокус групи. Боєць Король говорить: «А по поводу Донбасса, мы его возьмем в свой

состав но... он будет так сказать особенной территорией...потому что населению промывали мозги 8 лет...требуется восстановления чтобы войти в украинское государство и не создавать в нем волнений». Як варіант позбутися внутрішніх ворогів боєць Кот визначає: «сили збройних сил України приведуть до того що, мені здається, що росіяни самі підуть з Криму...і величезна кількість людей які звідти зваллять».

Складну емоційно-когнитивну конструкцію демонструє боєць Буба. Він визначає позитивні складові української національної ідентичності, які обумовлюють нашу перемогу: «тому що в росії не має того потенціалу що є у нас. Вони не вміють воювати, вони не чесно воюють». Разом з тим він вказує на недоліки української ідентичності: «Поперше...У нас там де два українця, там три гетьмана. Починаємо сратися між собою...Якби менше сралися а більше друг другу допомагали, може б воно краще було?».

Також цікавими є порівняння українців та поляків щодо їх національних ідентичностей. Так, боєць Баз говорить: «Наприклад, якщо брати наших сусідів, поляків то це люди з дуже схожими на нас менталітетом. Я бачив у них певну єдність народу. Для них це релігія, католицтво, цей чинник для них дуже сильний. Я не кажу що це в Україні мають любити, я просто порівнюю...якщо взяти поляків...хотілося б у нас певної єдності та відчуття, що навколо тебе дійсно є народ а не просто населення.» Також Баз підкреслив важливість мовних складових української національної ідентичності: «я бачу що дуже багато людей, наприклад, переходить на українську мову, це для когось протест проти того, що ти живеш в російськомовному середовищі...розмовляти російською боляче бо ти розумієш що росія напала на твою країну...що вбивають людей, що руйнують міста і відчувати себе частиною цієї культури якось неприємно.. І ось хотілося б щоб навкруги були люди які б для самих себе розуміли що для них є належність до української нації.» Важливість політичної

складової визначає боєць Король: «мне все таки кажется что мы получим гордость, единство народа, политических сил после победы на какое то время».

Саме на небезпеку внаслідок травматичної радянщини для української національної ідентичності вказує боєць Буба; «тому що у нас совок у всіх в голові. Навіть у тих хто совка не бачив і у тих совок в голові. Поки совок не викоринити, діла не буде.» Порівнюючи соціальну справедливість в Україні та Польщі він говорить: «Там проще там не має такого як у нас... там начальник, він звичайна людина. Ти з повагою але на ти і він ставиться до тебе з повагою... У нас отношение к людям совсем другое. Ми ж між собою всі різні. Хтось щось хоче промутити...». Щодо корупції в Україні та Польщі Буба зазначає: «В Польше этого нет. Там нет кумовства. Там если ты умный то ты идеш на верх. Я там робив я знаю. Директор заводу, я його не бачу але його брат простий робітник з нами працює. Так всі там починають, з низу до верху а не зразу в начальники. Там умних продвигают на верх а у нас кума свата брата... у нас кумовсто....»

Таким чином ми визначили національну ідентичність щодо психологічної згуртованості бойового підрозділу. Важливими для психологічної згуртованості є всі структурні елементи національної ідентичності (міфи про походження, територія-Батьківщина, соціально-економічні та соціокультурні засади, політична інтеграція на основі рівних прав) але за умов українського білінгвізму головним на сьогодні є прагнення щодо встановлення загальних норм правил та санкцій за їх порушення. Саме про це говорять інформанти, коли згадують травматичний досвід радянщини та її прояви в сучасній Україні. В одному переліку з цією проблемою знаходиться питання вироблення справедливих соціальних відносин на всіх організаційних рівнях сучасного українського суспільства. Особливо для тієї його частини яка зі зброєю в руках боронить Україну.

Підсумовуючи зазначимо, що має місце недостатня залученість військових психологів до системної роботи щодо розвитку психологічної згуртованості звичайних бойових підрозділів ЗСУ. Враховуючи вищенаведене вважаємо за потрібне розробити практичну програму розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу. Саме цей процес ми будемо описувати в наступному підрозділі.

3.3. Обґрунтування практичної програми покращення психологічної згуртованості бойового підрозділу

Проведені кабінетні (опрацювання документів) та якісні експертні дослідження з використанням фокус груп, інтерв'ю та включеного спостереження дали нам можливість визначити практичні аспекти національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу. Нами була розроблена програма (Додаток В) розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу, реалізація якої є можливою в результаті взаємодії військового підрозділу з його бійцями та командиром.

Зупинимось на проблемах, які дозволяє вирішити розроблена нами програма. Для створення ефективних військових колективів, які будуть готові до виконання відповідальних бойових завдань, потрібно забезпечити певний час. Налагодження згуртованих стосунків у підрозділі відбувається протягом регулярної програми навчання, а у надзвичайних випадках потрібно забезпечити

принаймні від 1 до 3 місяців спільного життя у первинному військовому колективі перед його дислокацією на територію бойових дій. Актуальність роботи з новими рекрутами постійно артикулюється навіть на теренах ютуб [11;59]

У випадку формування розширених військових колективів, батальйону та бригади, потрібно більше часу спільного життя (щонайменше 3-6 місяців). У сучасних війнах, окрім регулярних військ, з являються так звані добровольчі батальйони. Слід відрізнити тих осіб, які добровільно приєдналися до регулярної армії, від тих осіб, які на початковому етапі війни само організувалися в групи, намагаючись чинити опір противнику. Важливо такі групи якомога раніше переорганізувати в рамках регулярних збройних сил, як для встановлення єдиної системи проведення військових операцій, так і через їх недостатню військову підготовку та психосоціальну інтегрованість.

Модель національної ідентичності є гнучкою, такою що є динамічна, й трансформується в залежності від реальної соціальної ситуації. Для української національної ідентичності також є характерним системне поєднання таких її елементів, як: територіальний (мала та велика Батьківщина); історично-міфологічний (перші українські князі та українське козацтво та його очільники); мовно-культурний (українська мова та традиції); національно-державний (держава Україна); інтегративно-політичний (об'єднання групи на засадах спільних та однакових прав та обов'язків для її членів). На нашу думку саме інтегративно-політичний елемент української національної ідентичності є важливим для подолання етно-психологічних, мовно-культурних та релігійних розбіжностей, які притаманні для громадян України.

Зрозуміло, що мовне питання не є головною проблемою в ЗСУ за умов сучасної повномасштабної війни. За результатами якісних досліджень, про що ми більш детально говорили в попередньому підрозділі, ми можемо зробити обґрунтоване припущення щодо потреби саме в соціальній справедливості.

Актуалізуємо це більш детально. В першу чергу бійців ЗСУ за сьогоденних умов хвилюють питання мобілізації/демобілізації. Нажаль в українському суспільстві існує не розуміння гостроти даної проблеми.

Зрозуміло, що дана проблема не має розв'язання на рівні як командира бойового підрозділу, так і його військового психолога. Разом з тим проговорювання гострих та проблемних питань є абсолютно потрібним, особливо за умов постійного дістресу, в якому значна кількість бійців знаходяться з 24 лютого 2022 року.

Розроблена нами програма розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу дозволяє в практичній площині покращити як його соціально-психологічний клімат так і результативність та ефективність. Дана програма передбачає роботу з усіма складовими національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу але головну увагу ми приділяємо саме об'єднанню групи на засадах спільних та однакових прав та обов'язків для її членів.

Як ми вже визначали раніше, національна самоідентифікація відбувається як процес ототожнення, співвідношення бійця підрозділу з певною великою групою (нацією). Таким чином боєць усвідомлює власну належність до нації. Відбувається формування уявлень про себе як члена групи шляхом співставлення власної індивідуальності з характеристиками великої спільноти (нації). Результатом даної ідентифікації є національна ідентичність бійця. Охарактеризуємо її компоненти в контексті психологічної згуртованості бойового підрозділу.

Так, когнітивний компонент національної ідентичності містить сукупність уявлень бійця про ознаки, що підтверджують його належність до своєї національної спільноти та відрізняють його від членів інших спільнот (інтеграційні та диференційні ознаки), комплекс уявлень про риси, притаманні типовому членові української нації (аутостереотип) та членам інших, в першу чергу, ворожих спільнот (гетеротипи), уявлення про риси, притаманні власне бійцю підрозділу, як члену української нації (Я-образ).

Позитивна ідентичність у когнітивному компоненті позначена переважанням в Я-образі позитивних характеристик. У разі не структурованої ідентифікації відбувається певна розмитість, дифузність образу Я та конструкту «ми». Зазначимо, що рецедиви саме радянської ідентичності мають прояв навіть після 30 років від того часу, як зникла «імперія зла». Разом з тим у бійців ЗСУ є розуміння того факту, що вони зараз боронять Україну та власну національну ідентичність від агресивного та смертельно небезпечного «руського міра».

Практична програма розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу ґрунтується на тому, що афективний компонент позитивної української національної ідентичності передбачає наявність почуття єдності з українською нацією, співпричетності, переживання укоріненості в ній. Конативний компонент позитивної української національної ідентичності становлять дії бійця, його поведінка під час взаємодії з бойовими товарищами. Зазначимо, що вони регулюються інтеріоризованими нормами та цінностями відповідної спільноти. Щодо нашого дослідження, то це велика (українська нація) та мала (бойовий підрозділ) соціальна група.

Психологічна згуртованість базується на національній ідентичності яка в свою чергу пов'язана з захистом України, як громадянським обов'язком бійців. Вираженим рисам бійця щодо його національної ідентичності відповідає його чітка та позитивна усвідомленість власної самоідентифікації.

Самоідентифікація бійця відбувається за допомогою:

- 1) інтеріоризації шляхом прийняття цінностей великої (українська нація) та малої (бойовий підрозділ) груп;
- 2) соціального порівняння актуалізованого Я з успіхами інших бійців даного підрозділу;

3) самоатрибуції шляхом самооцінки бійцем власного Я, його самовизначення в бойовому підрозділі, що є результатом єдності когнітивних, афективних і конативних проявів.

Відповідно, програма розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу повинна враховувати вищенаведене. Особливо важливим є практичний досвід сучасних військових психологів. Для розробки нашої програми ми скористались творчими наробками британських, хорватських та ізраїльських військових психологів.

З метою розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу ми пропонуємо спочатку визначити головні цінності (захист України, ідея Нації, обов'язок, сміливість, відданість, лідерство, бойове братерство). Військовий психолог підрозділу розробляє більш детальну програму роботи з особовим складом підрозділу, яка враховує специфіку його бойового функціоналу та включає в себе як аудиторні лекційні, так і практичні заняття.

Програма є такою, що орієнтована на розвиток відчуття побратимства та навичок розв'язання проблем (комунікаційних, міжособистісних, організаційних) та вирішення бойових задач. Також програма обов'язково містить механізм зворотного зв'язку, що мотивує та дисциплінує як бійців, так і їх командирів. Програма орієнтована на посилення психологічної згуртованості та покращення функціоналу бойового підрозділу. Це набуває високої актуальності щодо адаптації та розвитку бійців підрозділу, особливо тих, хто нещодавно до нього долучився. Програма розрахована на місяць інтенсивних занять.

В перший день програми відбувається знайомство нових бійців з основними цінностями, принципами, легендами та героями підрозділу. Військовий психолог на прикладах реальних кейсів пояснює бійцям, як цінності та принципи допомагають бійцям успішно взаємодіяти під час ведення бойових

дій. Важливим є обговорення з бійцями практики їх повсякденного життя в підрозділі. На цьому етапі потрібно дуже швидко визначати можливі проблеми й намагатись швидко їх розв'язати. Обговорення відбувається в доброзичливій атмосфері. Військовий психолог виступає як модератор цього процесу. Його обов'язком є дотримання відповідних морально-етичних принципів.

На другий день програми запланована групова дискусія щодо цінностей бойового підрозділу. Модератором є військовий психолог. Основні правила проведення стосуються поваги до себе та інших, ввічливості та конструктивності. Бійці вільно висказують власну думку а військовий психолог створює для цього умови та робить висновки за результатами дискусії.

На третій день вже можливо провести тренінг щодо активного слухання, асертивності та невербальних сигналів. Вищенаведені навички стануть при нагоді не тільки безпосередньо на полі бою але й під час взаємодії в місцях відпочинку бійців.

Умови сучасної війни вимагають як від командира так і від його бійців вміння швидко приймати правильні рішення від яких залежить їх життя та здоров'я. Відповідно на четвертий день запланований тренінг щодо процесу прийняття рішень в бойвих умовах. Він розрахований на формування навичок пошуку інформації, аналізу альтернатив та вибору найкращого рішення.

Психологічна згуртованість має прояв в контексті якісних характеристик командної взаємодії в бойовому підрозділі. На формування командних навичок розрахований тренінг з розвитку команди. Він складається з штабної гри та фізичної командної взаємодії на спортивному майданчику або на полігоні. Цей тренінг запланований на п'ятий день програми. Важливими є навички з розв'язання конфліктів. Тренінг щодо їх формування відбувається на шостий день. Він спрямований на визначення справжньої причини конфлікту та його суб'єктів. Після цього можливо здійснити пошук взаємовигідного рішення.

На сьомий та восьмий день запланована лекція щодо лідерських якостей та групова дискусія щодо цього. На дев'ятий день передбачена проектна діяльність з розробки військової операції. Десятий день програми передбачає проведення групової дискусії щодо результатів підрозділу за десять днів програми. Групова робота продовжується в одинадцятий та дванадцятий дні. В межах групової дискусії бійці закріплюють цінності та норми, які сприяють бойовій згуртованості бойового підрозділу. За спільної взаємодії командира підрозділу та військового психолога на тринадцятий та чотирнадцятий дні заплановано провести бойову підготовку щодо широкого функціоналу (розуміння функціоналу та важливості усіх посад бойового підрозділу). З шістнадцятого по двадцятий день заплановані тренінги щодо посилення посилення життєздатності, стресостійкості, згуртованості бійців підрозділу. З двадцятого по тридцятий дні заплановано відпрацювання сформованих навичок та вмінь на полігоні. Саме там відбудуться основні підсумки програми та визначення результатів успішності її проходження бійцями підрозділу.

Підсумовуючи ми підкреслюємо важливість саме практичних психологічних програм для посилення психологічної згуртованості бойового підрозділу. Одним з важливих чинників цього є національна ідентичність. Саме українська національна ідентичність закладає морально-етичні та ціннісно-мотиваційні засади взаємодії бійців підрозділу. Військовий психолог у взаємодії з командиром підрозділу має можливість позитивно впливати на цей соціально-психологічний процес в контексті групової динаміки.

ВИСНОВКИ

Здійснивши комплексне дослідження української національної ідентичності як чинника психологічної згуртованості бойового підрозділу ми можемо зробити наступні висновки.

Психологічна згуртованість бойового підрозділу має на сьогодні найвищий рівень актуальності. Це пов'язано з перебігом спочатку гібридної а зараз повномасштабної збройної агресії РФ проти України. Саме психологічна згуртованість бойового підрозділу була об'єктом нашого дослідження. Ми можемо відзначити наявність наукової рефлексії в дискурсі військової психології щодо великого значення саме психологічної згуртованості, що безпосередньо впливає на ефективність та результативність бойового підрозділу. Зазначимо, що різке зростання дослідницької активності щодо даної проблематики відбувалось саме по закінченні війн в ХХ ст.

Попри відсутність бачення кінцевого терміну перемоги України ми вказуємо на те що в Україні вже почалось як міждисциплінарне, так і психологічне переосмислення такого складного соціально-психологічного процесу, яким є сучасна російсько-українська війна. За напрямом української військової психології починають розроблятися програми підготовки бійців що відповідають сучасним реаліям. За напрямом етнопсихології відбуваються дослідження такої складної динамічної системи, якою є українська національна ідентичність. Відбувається її науковий аналіз.

Сучасний динамізм, пластичність та системна складність української національної ідентичності обумовлена екзистенційною боротьбою проти російської імперської «радянської» ідентичності. Саме тому ми відобразили цей

процес в моделі української національної ідентичності. Відповідно ми отримали модель, яка складається з наступних компонентів:

- 1) історична територія, або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;
- 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території;
- 6) наявність регіональних відмінностей;
- 7) жорстка екзистенційна боротьба проти російсько-радянської ідентичності.

Для емпіричної перевірки гіпотези дослідження та опрацювання даної моделі нами було організовано та проведено комплексне дослідження що складалось з трьох етапів. На першому етапі ми використовували включене спостереження в добровольчому підрозділі. На другому етапі ми провели дві фокус-групи серед бійців добровольчого підрозділу. На третьому етапі ми провели два напівструктурованих інтерв'ю з колишніми бійцями даного добровольчого підрозділу, які перейшли в інші бригади ЗСУ.

Емпіричне дослідження повністю підтвердило нашу гіпотезу, в якій ми передбачали, що психологічна згуртованість бойового підрозділу є залежною від сили прояву серед його бійців української національної ідентичності, особливо такого її елементу, як загальні цінності, права та норми, що є обов'язковими для членів спільноти. Так інформанти двох фокус груп артикулювали функціонування усіх компонентів моделі української національної ідентичності. Вони дуже емоційно відзначили спільну територію, спільні міфи. Також вони продемонстрували що вони є споживачами української загальної культури.

Мовне питання взагалі не артикулювалось, інформанти переважно використовували південноукраїнську говірку (суржик). Були артикульовані не чіткі мрії щодо гарного для українців майбутнього. Рівень оптимізму й сподівань інформантів є дуже високим, що пов'язано з часом проведення фокус груп (квітень 2022 року).

Чітко артикульована інформантами небезпека радянської ідентичності. Інформанти другої фокус групи зосередились саме на цих ризиках радянської ідентичності, яка 30 останніх років продовжувала розідати Україну. За результатами напівструктурованих інтерв'ю ми можемо зробити висновок, щодо існування в ЗСУ рецидивів радянських цінностей, що насправді є закономірним, враховуючи їх поширеність серед цивільного українського населення.

Проаналізувавши дані емпіричних досліджень ми отримали можливість розробити практичну програму психологічної згуртованості бойового підрозділу яка розрахована на один місяць інтенсивних занять. Дана програма передбачає як вивчення української традиції так і реалізацію справедливих соціальних відносин що базуються на правовій рівності. Також програма містить різноманітні тренінги та постійний інтерактив її учасників.

Таким чином ми підкреслюємо актуальність та суспільну значущість об'єкта та предмета даного дослідження. Враховуючи сучасні виклики війни з набагато сильнішим ворогом для Збройних сил України та цивільного населення актуалізується потреба сильної національної української ідентичності, яка має функціонал інтеграції як на рівні бойового підрозділу, так і на загальнонаціональному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алещенко В.І. Морально-психологічне забезпечення в період підготовки миротворчого контингенту до участі у миротворчій операції. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2011. № 2. С.55–59
2. Алещенко В.І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України: монографія. Харків: ХУПС, 2008. 342 с.
3. Алещенко В.І., Хміляр О.Ф. Психологічна реабілітація військовослужбовців з постстресовими психічними розладами: навч. посіб. Харків, 2005. 84 с.
4. Березін А.М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 208 с.
5. Березін А.М. Становлення Я-образу особистості у процесі її національної ідентифікації. *Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка*. Київ, 2003. Т. V, Ч. 5. С. 323–329.
6. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*. Київ: Український цент політичного менеджменту, 2003. С. 138–144.
7. Варій М. Психологія : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 288с.
8. Васютинський В. О. Оцінка історичних провин українців носіями локальної і національної ідентичностей. *Український психологічний журнал*. 2021. №2. С.9–19.

9. Васютинський В. Ціннісні аспекти сприймання українцями російської влади і російських громадян як винуватців воєнної агресії. *Вісник Львівського університету*. Серія психологічні науки. 2022. Випуск 13. С. 42–48.

10. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали *Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*. 12-13 лютого 2016 року. Київ. 2016. 126с.

11. Військовий психолог. Божевільня на війні та як перемогти страх. URL:https://www.youtube.com/watch?v=_55GMaHsYuk&t=3s (дата звернення: 12.12.23)

12. Вонсович С. Г. Поняття національної ідентичності: український дискурс. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2020. Випуск 29 С.74-81

13. Гайсенюк В. Теорія конфлікту цивілізацій Хантінгтона. URL:<https://www.academia.edu/7883787>(дата звернення: 12.12.23)

14. Гапій О.В. Особливості становлення образу «Я» як суб'єкта національної спільноти. *Розвиток ідей Г.С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях: наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Котюка АПН України*. Київ, 2000. Вип. 20, Ч. 2. – С. 136–141.

15. Гелнер Е. Нації та націоналізм. [пер. з англ.]. Київ: Таксон, 2003. 300 с.

16. Досвід організації психологічної роботи під час ведення збройних конфліктів, підготовки та виконання миротворчих завдань: збірник інформаційно-аналітичних матеріалів. Київ: Соціально-психологічний центр ЗСУ, 2013. 56 с.

17. Злобіна О., Резнік О. Громадянський простір України: ступінь ідентифікації та чинники консолідації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 2. С. 178–179.

18. Зоран Комар. Психологічна стійкість воїна. Київ, 2017. 185 с.
19. Картунов О.В. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. політ.наук: 23.00.02. Київ, 1996. 41 с.
20. Кафарський В.І. Нація і держава: культура, ідеологія, духовність. Івано-Франківськ: Плай, 1999. 332 с
21. Козловець М. Національна ідентичність у контексті глобалізації : автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук.:09.00.03. Київ,2010. 30 с.
22. Козловець М.А. Національна ідентичність як соціокультурний феномен. *Вісник Житомирського державного університету. Філософські науки.* 2011. Випуск 60. С.3-11
23. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
24. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки міждисциплінарного дослідження). Київ: Товариство «Знання» України, 2013. 415 с.
25. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз) : монографія. Київ: Вища школа, 1998. 392 с.
26. Лісовський П.М. Військова психологія: методологічний аналіз: навчальний посібник. Київ: Кондор-Видавництво, 2017. 290 с.
27. Ляпіна Л.А. Етнічна і національна ідентичності: характеристика теоретико(методологічних підходів. *Політичні науки: Збірник наукових праць.* Київ, 2004. Вип. 20. С. 78—81.

28. Макаренко С.С. Національна ідентичність як складова формування Я-концепції особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх.* 2012. №2 С.345 – 353.

29. Методичні рекомендації щодо проведення психологічної підготовки особового складу Збройних сил України. Генеральний штаб Збройних сил України. Київ, 2012. .214с.

30. Миротворча діяльність Збройних Сил України та досвід застосування їх підрозділів в операціях багатонаціональних сил зі створення умов стабільності та безпеки в Республіці Ірак. Київ: ННДЦ ОТ України, 2005. 251 с.

31. Мовчан П.П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід.* 2015. № 17с.103-107

32. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: Підручник: у 2 ч. Ч.1. / колектив авторів; за заг. ред.. В. В. Стасюка. Київ: НУОУ, 2012. 682 с.

33. Москаленко В. Проблема ідентичності в політичній соціалізації особистості. *Психологія : зб. наук. пр.* Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. Вип. 17. С. 65–70.

34. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст: монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.

35. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань : монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2011. 272 с.

36. Нагорна Л. Рекомбінація ідентичностей і нове структурування українського соціуму. *Наукові записки: Збірник.* Київ: ІПіЕНД, 2000. Вип.12. С. 74.

37. Нагорна Л. Категорія "національна ідентичність" в сучасній етнополітології. *Наукові записки: Збірник*. Київ: ІНіЕНД, 2012. Вип.5. С. 3—11. — (Серія "Політологія і етнологія").
38. Нагорна Л. П. Національна ідентичність в Україні. Київ: НАНУ. Ін-т політичних і етнонац.досліджень, 2002. 272 с.
39. Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність у контексті формування української нації: автореф. на здобуття наук. ступ. докт. політ. наук.:. 23.00.02 Київ, 1999. 20 с.
40. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців. Київ : Редакційно-видавничий центр "Київський ун-ет", 1999. 240 с.
41. Основи військової психології : навч. посіб. / Г. В. Бондарев, П. П. Круть ; Харків. нац. ун-т внутр. справ.Харків, 2020. 272 с.
42. Пашина Н. Формування політичної ідентичності в умовах демократичної трансформації українського суспільства : монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. 416 с.
43. Поліщук Ростислав Миколайович Культурна ідентичність як субстанційний чинник формування світогляду українського народу в епоху глобалізації: 09.00.05 Дис. Канд. філос. Наук. Львів, 2017 215с.
44. Потапчук Є.М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія. Хмельницький, 2004. С. 322.
45. Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі: Матеріали ІІ круглого столу 19 жовтня 2023 року : Збірник матеріалів / За ред. А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко. Київ: Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2023. 152 с.
46. Проценко О.В. Психолого-педагогічні чинники формування громадянської свідомості та самосвідомості студентської молоді. *Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості*

особистості: у 2 т. / М.Й. Боришевський, М.І. Алексеева та ін. / за заг ред. М.Й. Боришевського. Київ: Дніпро, 2001. Т. 2. С. 211–231.

47. Психологія і педагогіка військових колективів: навчальний посібник. / В. О. Ананьїн, В. В. Горлинський, О. О. Пучков, О. В. Уваркіна; за ред. В. О. Ананьїна ;: ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, Київ Вид-во «Політехніка», 2021. 274 с.

48. Пустовий О.М. Соціально-психологічні чинники групової взаємодії військовослужбовці: теоретична модель. *Актуальні проблеми психології*. Том І. Випуск 47 с.108-112

49. Рафальський О., Самчук З. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ : ППіЕНД ім. Кураса І.Ф. НАН України, 2018. 688с.

50. Римаренко Ю.І. Етнос і особа. Мала енциклопедія етнодержавознавства / відп.ред. Ю.І. Риманенко. Київ: Генеза; Довіра, 1996. 800 с.

51. Руденко Ю. Ю. Місце національної ідентичності в системі ідентичностей: теоретичний та практичний виміри. *Науковий журнал «ПОЛІТИКУС»*. 2020 №2. С.19–24.

52. Слінько Т.,Ткаченко Є. Гарантування конституційної національної ідентичності органами конституційного контролю. *Право України*. 2023. № 7. С.70-84.

53. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. [перекл. з англ. П. Таращука]. Київ: Основи,1994. 224 с.

54. Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації : колективна монографія / за наук. ред. Л.М.Коробки /Л.М.Коробка, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін. ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 286 с.

55. Таран О.М., Никоненко С.В. Психологія управління: посібник. Харк. нац. аграр. ун-т ім.В.В. Докучаєва. Харків: ХНАУ, 2012. 203с.
56. Термінологічний словник російсько-української війни / В. Васютинський, П. Горностай, І. Губеладзе, Л. Найдьонова, М. Слюсаревський, С. Чуніхіна; за ред. М. М. Слюсаревського ; упоряд. С. Л. Чуніхіна ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2022. 20 с.
57. Тимчасова інструкція про підготовку миротворчих контингентів і миротворчого персоналу Збройних Сил України для участі в міжнародних миротворчих операціях. Київ, 2002. 16 с.
58. Титаренко Д., Титаренко О. Дослідницьке інтерв'ю : методичні рекомендації з організації та проведення дослідження. Київ: ТОВ «Праймдрук», 2012. 40 с.
59. Третя штурмова бригада URL: <https://ab3.army/>(дата звернення: 12.12.23)
60. Українська політична нація : генеза, стан, перспективи / за ред. В. С. Крисаченка. Київ: НІСД, 2003. 632 с.
61. Хазратова Н. Громадянська ідентичність у структурі особистісних ідентичностей. Проблеми політичної психології : зб. наук. пр. / редкол. : Л.А. Найдьонова, Л.Г. Чорна, І.Г. Батраченко та ін. Київ : Міленіум, 2015. Вип. 2(16). С. 112–125.
62. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій і зміна світового порядку. URL: <https://polityслово.wordpress.com> (дата звернення: 12.12.23)
63. Хомрач В. П. Політико-мовна ідентичність громадян України: стан та тенденції розвитку. 23.00.03. Дис. Канд. політ. наук Київ, 2015. 210 с.

64. Шевченко О.В. Національна ідентифікація як чинник формування елітарної особистості. Українська еліта та її роль у державотворенні: збірник наукових праць. Київ, 2000. № 1/2 (14). С. 298–302.

65. Шкляр Л. Інтеграційний потенціал національної ідеї в поліетнічному просторі України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. Київ: Дніпро, 2001. Т. 1. С. 111–131.

66. Юрій М. Соціокультурний світ України. 2-е вид. Київ: Кондор, 2008. 738 с.

67. Ягупов В. Військова психологія : підручник. Київ: Тандем, 2004. С. 656.

ДОДАТОК

Додаток А

Фокус група 9.04.22

Модератор:	Інформанти
Як закінчиться війна в Україні?	Коловрат: Війна закінчиться перемогою України ! ...але це залежить й від того хто буде втручатися
Як саме закінчиться війна?	Я ж кажу перемогою України бо весь народ став на захист країни.
Давай уточнимо, які кордони буде мати Україна після перемоги? Тобто. Це з Кримом чи без криму? З Донбасом чи без Донбасу?	В кордонах на 1991 рік. Хоча було б краще в кордонах 1918 року (натякає на Кубань)
Тобто ти бачиш це як реальний варіант і цей варіант тебе влаштовує?	Так, тому що зараз люди прокинулись і трішки почали розуміти хто вони і які вони. Бо хто раніше спав і йому було байдуже хто він аби був холодильник забитий.
Ми динамічно підійшли до Фендера..	Фендер: я спробую коротко....
Ні, не треба коротко...	Что касается того каким должен быть сход, то я согласен с Коловратом...Это есть... это очень объединило людей. Но исходя из старого опыта и соотношения сил и насколько маразматичной будет там власть (в рф) чтобы их обратно выдавить нам потребується очень много ресурсов и сил. И то не без внешней помощи. И возврат Крыма и границ 1991 года это возможно только при смене власти в росии
Щоб уточнити... Україна не зможе повернути Крим та Донбас військовим шляхом?	На 100 відсотків не зможе ... но это мое мнение.
Але такий варіант Вас влаштовує?	Конечно нет! Абсолютно нет! Есть ожидание и надежда что мы их выдавим и отстоим свою территорию но не без содействия с той стороны...они посыпятся только если будет и дипломатия и політика только военной силы не хватит у нас.

<p>Дякую, Орей, будь ласка. Теж саме питання. Як закінчиться війна та чи влаштує тебе таке закінчення війни?</p>	<p>Орей: закінчиться війна нашою перемогою. Перемогою на донбасі. Крим залишиться поза війною, тому що там будуть політичні ігри, політичні тиски. І вони колись дипломатично його віддадуть але не в цю війну. І тому я думаю що активна фаза закінчиться десь в кінці травня. А вже повністю весь Донбас відійде до нас десь восени. А Крим?... Я не знаю...Далі, далі, далі але я не знаю...тому що ми будемо дивитись чи розвалиться росія чи уменшиться в своїх кордонах чи ні..то що зміниться керівництво (у них) то однозначно але воно може нічого і не дасть але коли розвалиться цілісна система їх держави тоді спокійно Крим вернеться...А військовим шляхом навіть при супер мега точних ракетах і артилерії ми не зможемо...</p>
<p>Тебе такий варіант влаштує?</p>	<p>Так, мене цей варіант влаштує на 100 відсотків.</p>
<p>Дякую! Морпех, як ти вважаєш?</p>	<p>Дійсно війна закінчиться нашою перемогою бо іншого варіанту у нас не має.. Я в це вірю, вірю в хлопців.Вірю в наш народ в нашу силу і весь світ побачив що таої нації як українці більше ніде не має. Світові лідери зрозуміли що вони не знають з якого ми зроблені...</p>
<p>Ок, зрозуміло. Який формат цієї перемоги? В яких межах буде Україна?</p>	<p>Програма мінімум відбити цих орків , відтіснити їх до кордонів до 24 лютого... Щоб мені хотілося б...що стосується репарацій і все інше? Мені їх територія не потрібна не цікава. Огідно навіть ступати на їх землю бо вона проклята... А Крим? Я не знаю, не має відповіді...Бо Крим то таке діло. Яка в нас надалі буде підтримка?</p>

Тобто ресурсів України без зовнішньої підтримки для цього не вистачить?	У нас (без зовнішньої підтримки) вже б не вистачило . Так, у нас сильні людські ресурси але ...
Тобто ти кажеш про озброєння, гроші?	Так, саме так. Озброєння, людських ресурсів поки що вистачає бо піднялась не тільки армія а уся країна весь народ
Дякую зрозуміло. А як Петруха ти вважаєш?	Я погоджуюсь з побратимами. Треба щоб російська федерація якось поміняла це що зараз відбувається... треба їх відтіснити щоб вони вивели своїх війська. Тоді почнеться наша операція по звільненню Донецька, Луганська а далі і Крим...Поки тр тиран тиранозавр сидить глядь у себе в кремлі, маньячело.... Війна не скінчиться. Коли самі росіяни його звергнуть вибуцають тоді шось зміниться. Буде війна довго ще йти, дуже довго...Мені це не подобається.
Дякую! Дізнаєшся, а як ти вважаєш?Чим закінчиться війна і таке закінчення влаштує тебе чи ні?	Окончание войны будет не таким как думают многие. У нас впереди этапов пять. Сейчас мы пережили первый самый сложный. От 2014 года до начала полномасштабной войны 2022. Потери есть у пятиконечных и у нас есть тоже. Я думаю что на тысячу их погибших есть 100-150 наших...У нас впереди следующий этап. Идет перегруппирование усиление тех подразделений которых оттеснили на Киевском и Харьковском Сумском направлении. Усиливают и снова направляют на Харьков и Суммы.Продолжают бить на Харьков Изюм и героический Марик. Есть Южное направление. Это Херсон. Николаевцы молодцы отбили. Вот это первый этап.

	<p>Следующий этап будут штурмовать Харьков. Им нужны успехи . и однозначно будут пытаться добить наших в Марике. Это то что мешает отчитаться за сухопутный коридор. Пока Марик стоит мы все можем подышать. Их (русню) перемололи почти полк под Мариком. (рассказывает о тактике и стратегии)</p>
	<p>Когда мы разрежем пуповинку между Мариком и Бердиком, там роботы до ноября будут идти бои разной интенсивности. Я не люся арестович но некий боевой опыт у меня есть...С наскока ничего не бывает. Осенние дожди принесут слякоть и прочее...И уже оперативно на каком то этапе это может остановиться. И зафиксироваться. Пойдут морозы. Зима у нас не правильная... Как закончиться война? Мне хотелось бы верить...Ну победа, это не значит что мы дойдем до какого то условного берлина...Две стороны сядут и подпишут капитуляцию... Такого не будет потому что крыса загнанная в угол, она будет пытаться прогрызть норку и смыться...Это будет под какими то предложениями, тварь фсбешная, она умеет делать это лучше всех. Опыт большой, двадцатилетний...Наша задача в том, что все что зашли сюда, они должны здесь остаться (гнить в земле) Мы подходим к юбилейному рубежу 20000 но я думаю что эта цифра значительно больше. Раненых там мы умножаем на пять. Минимум...Не плохо но така как бабы у них там еще уродов нарожают то это все може подзатянуться. Они еще сейчас попытаются необученными все это закрыть а мы уже их обученных хорошо покосили.</p>

<p>То есть это может затянуться на годы?</p>	<p>Подожди, я этого не говорил. Я думаю до весны следующего года будет решен вопрос донецка и луганска, мы выйдем на границы...это значит что через год там можно будет передвигаться по дорогам...сто процентов там будут наши военные администрации. И мы сможем восстановить не только контроль но и инфраструктуру. Которую разграбили, уничтожали. Очень много людей пропало підвергалось пыткам и все прочее.</p>
<p>Кто то должен нести за это ответственность...</p>	<p>Да мы знаем кто это будет...мы их найдем... да и той Украины которая была до полномасштабной войны не будет...</p>
<p>Мы поговорим об этом у нас будет блок на эту тему. Но то что ты обрисовал, ты с этим соглашаешься?</p>	<p>Мы сей час играем в шахматы. Сколько там фігур? 16? А у противника 150. мы играем в шахматы а он играет в чапаева...</p>
<p>ОК! Наступний блок. Що потрібно Україні для перемоги над рф.</p>	<p>Дизайнер; ничего. У нас все есть.</p>

<p>Коловрат, будь ласка. Що нам потрібно для перемоги над рф?</p>	<p>Коловрат: Час. Нам потрібен час...</p>
<p>Добре, Фендер будь ласка...</p>	<p>То что говорят в СМИ...Это поддержка извне. И финансовая и гуманитарная и военная.Людей у нас своих мотивированных достаточно а вот вооружений тактических (тяжелых) и наступательных мало или совсем нет. Очень нужны военные ресурсы и боеприпасы. И конечно воздействовать и политически и идеологически и рушить российскую пропаганду с той стороны... т.е. доносить до людей европейские ценности где люди живут ради людей, ради общего благосостояния...тогда у них (в РФ) власть посыпится и люди сами все осознают...</p>
<p>Добре, Орей, що потрібно Україні щоб перемогти рф?</p>	<p>Орей: На сьогодні, закрити небо...Тобто треба те озброєння, що закрий небо повністю. Літаки, беспилотники в такій кількості що ... ракети різної дальності (перераховує дальність). Потрібна високоточна дальнобійна арта.</p>
<p>Тобто сучасна військова техніка...А що ще потрібно крім високоточної зброї? Крім того що ти сказав?</p>	<p>Людські ресурси є але офіцери...половина неготова а половина debilі...це правда... Може вони за цей час навчаться.</p>

<p>А що з цим робить? Якось щось треба реагувати? Як ти думаєш? Як вирішити цю проблему?</p>	<p>Ми не можемо вирішити їю проблему бо тільки з голови воно іде. Ми не зможемо знизу штовхати і казати що той генерал гімно...тільки та верхівка що зверху... ота п'ятірка може сказати так, харе вбивати людей...ми бачимо що твоя рота забила 80 людей і ми бачимо що тебе треба наказувати...такого вообща не має зараз. З 2014 року не має. Ні наказання ні відповідальності не має. Яб само собою, хотів би щоб одразу знімали або ділилися знаннями щоб централізовано все було. Щоб давати змогу адекватно реагувати на місцях.</p>
<p>Тобто питання кадрове воно гостро стоїть?</p>	<p>Це питання дуже велике..це саме перше питання. А потім небо (закрити) і все все...</p>
<p>Дякую, тепер зрозуміло...Морпех, а як ти вважаєш?</p>	<p>Багато в чому погоджуюсь з побратимами але в чомусь і не згоден...Це поодинокі випадки що офіцери дебіли. Це не більшість. Також вже сказали що нам потрібна зброя, зброя різного характеру.дій бойових. Це дуже добре....Але я хочу сказати те, що не прозвучало. Чого б я хотів і це б допомогло перемогти ворога, щоб ворог би був вкрай деморалізований...Щоб було у рафії прозріння, треба щоб оті республіки які в ній знаходяться, в отому мордорі, щоб вони підняли бунт...</p>
<p>Щоб вона розвалилась ізнутри?</p>	<p>Якщо завтра чи післязавтра вона почне розвалюватися, Десь бунт в Башкірії чи Татарстані, ще десь там на Алтаї. Щоб люди стали підніматися, не орки і не жони оціх нелюдів...Тоді нам це дуже допоможе! Бо вони відволічуться. Дагестан, Кавказ...горці терплять цих кади рівців...оціх п...</p>

<p>Зрозуміло, Дякую! Петруха будь ласка...як ти думаєш?</p>	<p>Вже до мене все сказали...що я хотів сказати. Це зброя та інша підтримка (ззовні)І щоб до них дійшло що твориться повна жопа...</p>
<p>Дякую! Останній блок, найцікавіши і найважливіший для нас усіх, це якою буде Україна після перемоги? Коловрат?</p>	<p>Мабуть квітучою, соборною, неподільноюУкраїною...</p>
<p>Добре, а як Ви бачите соціальні відносини в цій країні? І можливо, як Ви бачите характер держави</p>	<p>Починати треба з гілок влади. ...щоб поважали людей...Треба щоб до влади прийшли патріоти, які люблять цю землю і поважають людей.</p>
<p>Тобто, перше це патріотична влада.</p>	<p>Так. Не та яка має на меті швидко розбагатіти і придбати собі острів в Океані...А замислюватись над тим, що на цій землі ще жити їх нащадкам. Тоді вже бути якась справа. Але ж до цього треба попрацювати з тими, хто втік з країни...І вони спробують повернутися. Треба з ними працювати бо вони мають великі статки які виведені закордон.Ось і вони будуть до кормушки повертатися тому що крім красти вони нічого не вміють.</p>

<p>Як ти думаєш, ми дозволимо їм це? Повернутись до кормушки?</p>	<p>Тут вже питання. Тому що є багато людей які вміють перекрашувати свій колір. Зараз проукраїнські а самі можуть мати свої інші цілі... Тому треба працювати над тими, хто перефарбувався і тими які вже давно пофарбовані однозначно.</p>
<p>Дякую, Фендер, як ти вважаєш? Якою буде Україна після перемоги?</p>	<p>Когда все все закончится и все разминируют? Ну более объединенной это точно. Это уже сейчас видно. Как бы люди сгруппировались но насчет политики сложно сказать... даже порядочные люди приходя в систему подчиняются стаду..какие бы ни были намерения это у нас сейчас так... человек все равно вынужден работать в этой системе. Если система поменяется за счет единения в патриотическом направлении то это будет как в европейской стране... где система ценностей у людей совершенно другая. Не обогащение а благосостояние друг друга.. все будут смотреть друг на друга а не внутрь себя. Ну то есть... менее эгоистично. Я надеюсь на это. Конечно же от сюда растет все. И экономический рост, а экономический рост это люди... алудии должны вернуться. Потому что много людей выехало. А это неизвестно ведь вернуться далеко не все а многие потянут своих обратно Как правило выезжает народ интеллектуальный, подкованный и экономически ценный как правило для государства... Поэтому важно чтобы у нас были эффективные люди... работоспособные. То есть я надеюсь что по итогу у нас вся страна объединиться и мы восстановимся и выйдем на результат лучший чем был до этого. И быстрее. Вот Германию ту же самую взять... два раза они сами себе проблемы устраивали но в то же время они очень быстро выходили... приходили в чувство что после первой что после второй мировой войн...</p>

<p>Дякую! Орей а ти як думаєш? Ще раз питання; якою ти бачиш Україну після перемоги?</p>	<p>Тут перше слово грає «Якщо?». Якщо український народ вибере правильного президента і правильний парламент. Які крім того як кричать «який я патріот» і в грудь кидать і показивать... а щоб вернулись мегапрофесіонали наші українські. Щоб бів допуск в Україну європейського бізнесу але збалансованого правильного, щоб не в ущерб Україні...Наша Україна заживе але це «Якщо»...І знову наш народ купиться на якесь бидло і яке буде знову обіцяти..Потім як у 19 році у нас отака от дирка появилась в бюджеті...в 20 році дирка повністю появилась...</p>
<p>Це раніше було. А як буде?</p>	<p>Якщо ми виберем правильного президента і парламент правильних парламентарів професіоналів класних чесних. А то що вони українці то вони і так українці. Тоді буде все . бо раніше дуже багато так виходило що... професіоналів у нас в Україні на двох руках можна перерахувати.які є...супер мега професіоналами...все інше просто так собі..шваль.</p>
<p>ОК! Добре, Дякую! Морпех?</p>	<p>Ну что я скажу... Я присоединюсь к таким словам, весомым. Таким словам Коловрата, шо буде після перемоги...Просто вона буде така квітуча..Якщо хтось поставить крапку в цій війні то це не буде означати що війна закінчилась. Вона не закінчиться поки ми... до останнього колаборанта, не знайдемо, не накажемо його...не вибросимо його з нашої рідненької землі... бо це як інфекція. Вона не буде давати (розвиватися)...</p>
<p>Вибач, ти кажеш про відповідальність за зраду...</p>	<p>Зупиняйтесь не треба! Бо це було вже після майдану! Майдан переміг! Всі розбіглись по хатах а ця вся гидотна...вони встали... війна вот...як така. Коли вона закінчиться, ніколи не треба ставити крапку.</p>

<p>Тобто треба зробити розбір польотів, хто що робив і так далі?</p>	<p>Да і коли світова спільнота це побачить...буде таке що самий затурканий африканець захоче буде мріяти щоб він став українцем...Оце моя думка. Коли весь світ ... а ми вже побачили, на прикладі Великої Британії. Вся Європа на нашому боці і вони не знають з якої сталі зроблені наші хлопці. Будуть вони інвестиції давати коли вони почують що вони не будуть вкрадені...тоді всі вони будуть вкладатись в землю, в розум, в дітей наших...Вони (інвестори) будуть в черзі стояти щоб ми це взяли. Щоб бути причетними до цієї події.</p>
<p>Дякую, Петруха будь ласка.</p>	<p>Петруха: Буде велике будівництво, в Польщу можна буде не їхати. Все громадяне України будуть чесно працювати.</p>
<p>Ну яку країну відбудують?</p>	<p>Якщо люди захищають свою батьківщину то вони її і відбудують.</p>
	<p>Морпех: Я хочу доповнити. Тут казали якщо ми виберем гарного президента..У нас вже є класний суперкласний президент...Хоча в мене також є до нього питання. Були питання (до війни) але це перегорнута сторінка. Президент став Володимиром а після війни стане Великим...мені дуже сподобалась картинка коли Борис Джонсон в костюмі с краваткою і наш президент в фліска кросівки штани і все одяг за 120 доларів...Його одяг коштував всього 120 доларів...І оце показник про нашого президента.</p>

<p>Дизайнер, якою ти бачиш країну після перемоги?</p>	<p>Дя я буду в этом участвовать. Я поставил себе глобальную задачу и в прошлом году начал ее выполнять. Чтобы у нас в Украине было много мемориальных комплексов «Захисникам України». Після сотень подій про які ми всі знаємо є відмінність. Сьогодні буде ще більше тих меморіалів. І по-друге, відбудовувати зруйновані міста не по радянським стандартам а будувати надсучасні європейські міста.</p>
<p>Нам потрібна класна урбаністика?</p>	<p>100%, 100% плюс енергетика. Тієї країни, яка була у нас вже не буде а люди у нас чудові. Я не знаю точно що буде а що не буде. Але вона точно буде геть іншою. Кращою. Вона буде кращою.</p>
<p>Дякую! Шановні! Ми гарно попрацювали. Для мене це було дуже важливо.</p>	

Додаток Б

Фокус група 16.04.22

Модератор	Інформанти
<p>Доброго дня! Починаємо працювати. Ми не сперечаємось. Почерзі висловлюємось щодо наступних питань. Перше питання. Як закінчиться війна та чи влаштує Вас таке закінчення. Ви спробуєте спрогнозувати. Друге питання щодо того яке закінчення війни Вас влаштує та що потрібно Україні щоб перемогти. І третє питання, якою буде Україна після війни? На Вашу думку. Ось що ми з Вами будемо обговорювати. Єдине прохання, по черзі назвали позивний і говоримо, по черзі спілкуємось По колу починаємо спілкуватись.</p> <p>Баз починає..</p>	<p>Баз: На мою думку, це буде перемога України.</p>
<p>Перемога України це добре але в якому форматі?</p>	<p>Мені здається що це буде не стільки військова перемога а скоріш за все завдяки якимось економічним санкціям, економічним важелям які весь світ починає на росію накладати. Завдяки цьому зможемо ми ...цю агресію що у росії просто не стане сил і вона... а унас вистачить сил відкинути її до кордонів України</p>
<p>А до яких кордонів ми зможемо їх відкинути?</p>	<p>Я думаю ...до кордонів 2014 року..Хотілось би мені щоб це були кордони до 2014 року.</p>
<p>З Кримом?</p>	<p>Крим наш я думаю...</p>
<p>Такий варіант Вас би влаштував? Дякую! Будь ласка, Кароль..</p>	<p>Я думаю что вернемся к кордонам 2014 року но без Криму...Крым скорее всего пойдет под юрисдикцию ООН, потому что многие и в Европе и в Америке верят что Крым был присоединен при помощи референдума а не силой при помощи захвата...С этой темой придется разобраться чтобы в Европе было спокойствие. А по поводу Донбасса, мы его возьмем в свой состав но... он будет так сказать особенной территорией...потому что населению промывали мозги 8 лет...требуется восстановления чтобы войти в украинское государство и не создавать в нем волнений. Я так считаю.</p>
<p>З таким прогнозом Ви погоджуєтесь? Такий</p>	<p>Я скажу так. По моему мнению он средний.</p>

розвиток подій є для Вас прийнятним?	Он не ужасный но и не слишком хороший.
А який би для Вас був найкращий варіант?	По моему мнению мы должны стать на кордонах росии, занять часть ростовской и белгородской области. Чтобы обезопасить свою территорию. Чтобы их артиллерия не могла добивать. И чтобы зенитные установки работали по этой территории. И это морально будет давить на росию на ее население. Мы заберем такие территории как Азовское море, И мы сделаем невозможным им выход к Черному морю.
Це був би для вас ідеальний варіант? Дякую	Да!
Кот! Як на Вашу думку закінчиться війна? Чи влаштує Вас таке закінчення?	Питання стосовно України чи більш розширене?
Стосовно України...	Ну я думаю що ми виходимо на кордони 2014 року...Без Криму на якийсь час невеликий...Але потім беремо під свій контроль повністю Крим, тому що ситуація економічна і на росії і ...сили збройних сил України приведуть до того що, мені здається, що росіяни самі підуть з Криму...і величезна кількість людей які звідти звальять.
І треба буде його просто підібрати?	Ну не зовсім, роботи буде багато...ну для мене питання цілісності України не є питанням...включаючи Крим.
Зрозуміло, Дякую! Буба будь ласка!	Війна закінчиться перемир'ям. Будь яка війна закінчується перемир'ям.
А на яких умовах?	На наших умовах. Тому що в росії не має того потенціалу що є у нас. Вони не вміють воювати вони не чесно воюють.
Як ви думаєте, в яких кордонах буде Україна після війни? Чи втратимо ми територію?	Втратить ми не можемо. Не маємо на це право. Ну і чужого нам не треба. 14 рік кордони би мене влаштували б. Навіть 13 рік.
Ну а питання Криму?	Ну у 14 році Крим був наш
Але у лютому 14 року вони його забрали...	Тоді б кордони 13 року мене б влаштували б.
Дякую!	Кот; у мене є доповнення.
Будь ласка	Що Україні після відновлення територіальної цілісності не обов'язково заключати якийсь мирний договір з росією...ми можемо продовжити знаходитись в стані війни...
Добре, наступне питання. Що потрібне Україні для перемоги?	Баз. Мені здається я важливий чинник є економічні санкції. Проти росії. Тому що без економіки не має армії Ми вже чуємо їх

	новини хоча вони й не відповідають дійсності... Але підприємства оборонні росії вже зараз не можуть працювати. Наприклад вони вже не можуть полагодити танк.
Тобто один з головних чинників це міжнародні санкції проти росії.	Я вважаю що так.
Дякую! А Король як вважає?	Я считаю что не только санкции нужны для росии, нужна ее полная изоляция в экономическом и политическом плане от всего мира. А что касается армии Украины необходимо чтобы ее офицеры стали более опытными и мы смогли подстроится под тактику ведения войны росией. Сейчас , я так понимаю, они (росия) готовятся сменить тактику так как она оказалась не слишком эффективной. Скорее всего они будут использовать тактику маневренной войны.. Мы должны улучшить свои военные доктрины.
Дякую! Кот будь ласка. Що потрібне Україні для перемоги?	Самоповага потрібна. Самоповага нації, народу а не населення...Для мене дуже різні поняття «населення» та «народ». Я хочу щоб у нас було менше населення а більше народу. Якщо ми будемо себе відчувати усі українцями, то ....
Тобто потрібна національна єдність ?	Саморозуміння Хто ми є! І ще нам дуже необхідно розуміння і планування на довгострокові терміни розвитку, років на п'ятдесят...
А хто це повинен робити? Як Ви думаєте?	Зазвичай... На зараз це робить активна частина народу...
Активна частина народу планує на 50 років?	Ну так...Є такі проекти...Питання в тому щоб ці люди взаємодіяли з владою щоб...або щоб ці люди прийшли до влади. Наша біда в тому що ми не вміємо робити правильний вибір (під час політичних виборів)
Ви маєте на увазі електоральний вибір?	Ну взагалі так... У нас не завжди працює причино наслідковий ланцюг... Він є дуже короткий. Нам потрібно щоб він був мінімум на 50 років.
Дякую! А як Буба вважає? Що потрібне Україні для перемоги?	Поперше...У нас там де два українця, там три гетьмана. Починаємо сраться між собою...Якби менше сралися а більше друг другу допомагали, може б воно краще було? А так, зброї треба сучасної. Не просто

	зброї а вовремя її нам треба надавати. А все остальне у нас єсть.
Дякую! До нас приєднався Спайдер. Я думаю що можна попросить його відповісти на ті питання які ми вже обговорювали. Спайдер, будь ласка, як закінчиться ця війна? Чи таке закінчення війни влаштує Вас? І що Україні потрібно для перемоги?	Перемогою України закінчиться ця війна.
А в якому форматі буде ця Перемога?	Я бачу перш за все цю Перемогу народною. Тобто український народ її здобуде... Так, у нас три гетьмани на двох козаків... Ми в процесі можемо й сратися але ....
Давайте уточнемо, в яких кордонах буде Перемога?	Я впевнений, що рано чи пізно Що Україна буде в своїх кордонах до початку бойових дій на сході України, до анексії Криму.
Тобто на 2013 рік?	Так, я це маю на увазі, я в цьому впевнений. Може з Кримом буде складніше це питання вирішити та не в ті терміни в які ми б хотіли але я впевнений Крим повернеться.
Як Ви думаєте, скільки війна буде продовжуватись?	Важко сказати, але до кінця цього року ми однозначно її закінчимо.
Добре, такий варіант би Вас влаштував?	Мене б влаштував варіант, коли, по-перше, ми отримаємо все необхідне для перемоги. А саме головне, коли ми отримаємо чітку координацію усіх хто приймає в цьому участь. Так і мене влаштують найкоротші терміни. Я зараз приїхав з поховань (друг загинув на фронті), ми втрачаємо кращих, і час, на жаль, не на нашому боці. Хотілося б якомога раніше нашої перемоги.
А що нам потрібно для Перемоги України?	Озброєння і перш за все віру в то, що перемога буде, обов'язково буде за нами і більше впевненості мабуть в собі.
Зрозуміло, дякую.Переходимо до останнього питання але на мою думку, надзвичайно важливого. Якою на вашу думку, буде Україна після перемоги, після війни. Давайте уявимо собі цю Україну. Якою вона буде? Баз, будь ласка. Або якою Ви б хотіли бачити Україну після перемоги? Можливо такий акцент зробити на цьому питанні.	Це складне питання...
Чи буде вона (Україна) такою, як була до війни?	Думаю, точно ні. Я хотів би звернути уваги до того що вже було сьогодні. До народу та населення. Дійсно хотілося б щоб був народ а не населення.мій досвід перебування в інших країнах крім України Наприклад,

	якщо брати наших сусідів, поляків то це люди з дуже схожими на нас менталітетом. Я бачив у них певну єдність народу.
Навколо чого вони (поляки) об'єднанні на Вашу думку?	Для них це релігія, католицизм, цей чинник для них дуже сильний. Я не кажу що це в Україні мають любити, я просто порівнюю...якщо взяти поляків...хотілося б у нас певної єдності та відчуття, що навколо тебе дійсно є народ а не просто населення. Тому що іноді..я все життя прожив в Запоріжжі...здається що тут для людей важливіше на якому заводі ти працюєш і це є певним чинником твоєї ідентичності.. а не те хто ти є відповідно до нації або ще щось...
Це зміниться після війни?	Я думаю що так...я бачу що дуже багато людей, наприклад, переходить на українську мову, це для когось протест проти того, що ти живеш в російськомовному середовищі...розмовляти російською боляче бо ти розумієш що росія напала на твою країну...що вбивають людей, що руйнують міста і відчувати себе частиною цієї культури якось неприємно.. І ось хотілося б щоб навкруги були люди які б для самих себе розуміли що для них є належність до української нації.
Дякую, Король будь ласка.Як Ви думаєте.	Я думаю что в Украину будут входить большие инвестиции из авторитетных государств...
Тобто економічне та політичне зростання...	Да возможно будем достойны стать региональной державой Мы станем консолидацией как левых так и правых сил в восточной европе.Мне все таки кажется что мы получим гордость, единство народа, политических сил после победы на какое то время а потом они будут розьденены Потому что на этой патриотической волне появятся силы которые будут эту єдність разрушать.В угоду своих каких то идеологических маневров.Но мне кажется что те силы которые встали на войну против росии, победят...и мы получим украинскую нацию которая будет достойна себя.которая не прогнетса не под восток и не под запад а под себя...
Дякую, зрозуміло. Кот як вважає?	Ми будемо ще довго наступати на ті ж самі

	<p>граблі, внутрішні, чого я б дуже не хотів..Це наша біда.Тому шо в дрібницях багато чого сховано.Я думаю що цей стрес, який отримало величезна кількість тих хто не помічав останні 8 років що відбувалось, щось змінить тектонічно в розумінні людей.І зміни яких я очікував а 2015 роц...</p>
А що саме Ви очікували?	<p>Що буде менше приспособленців і люди почнуть думати на перспективу, вони зрозуміють що розграбовувати країну, тимчасовий момент, тут і зараз хапнуть...посуті ти воруєш у своїх дітей...А коли ти вкладаєшся в країну то рівень життя, як побічний ефект, зростає. І ти живеш в державі яка починає квітнути...</p>
Добре, ну хоча б якісь нариси майбутньої України?	<p>Скажимо так, що в перші 5 років розвиток України буде не за рахунок України а за рахунок зовнішніх впливів. Тобто це фінансування з Заходу та репарації з росії або від тих залишків що від неї залишаться. Я думаю що вона розпадеться на декілька держав... А тут ці 5 років зовнішнього вливання нам треба...вчитися бути українцями. Для того щоб перейти з зовнішнього ресурсу, який буде йти, на внутрішній. Я думаю, що коли відновиться територіальна цілісність України ми будемо святкувати не перемогу а день незалежності та територіальної цілісності. Договір про закінчення війни я б не підписував, тому що Японія знаходиться у стані війни з росією...І цей момент він такий що буде тримати нас в тонусі. І їх теж. Це буде допомагати юридично приймати правильні рішення.</p>
Добре, дякую. Спайдер, якою Ви бачите Україну після війни?	<p>Я вважаю це країна з назвою роботи через край.і можливостей для зростання, розвитку та встановлення зовсім іншої нації.</p>
А якою вона буде, нова нація?	<p>Я не знаю.. я згоден з тим що будуть внутрішні протиріччя. Наш український менталітет ... ну..підвалини його. Ми дуже сильно сперечаємось з сусідом з його думкою. В тому наша біда і в тому наша сила.Я бачу свою країну квітучою, вільною, більш єдною. Саме головне, щоб свідомість... Наша задача після війни, перш за все, тримати на високому рівні свідомість</p>

	<p>суспільства та народу України. Тому що друзі мої казали перед цим, усвідомлення себе як частини української нації. Коли ти думаєш про своїх нащадків, ти думаєш про сусіда не так, що комусь щось занести і собі якісь привілеї зробити а так щоб працювати на загальний результат і на єдину країну котра буде консолідована.. І буде займати таку позицію не просто в Європі як мінімум а в на нашому континенті також. Хлопці, дівчата, у нас є Україна і щоб не ми хотіли в ЄС вступити а щоб вони до нас просилися.у партнери, друзі. Я хотів би побачити саме таку Україну.З своєю ідеєю української Нації.</p>
<p>Дякую, Буба, якою Ви бачите Україну після війни в майбутньому?</p>	<p>Якою я бачу і якою вона буде це дві різні країни Кажуть що надо на обший результат робо тать для нащадків...Той же суддя він бере взятки для нащадків, він не бере взятки для когось. Красиві слова а результат буде той самий...10.20. Ті ж самі граблі.</p>
<p>Чому ми на них плигнемо?</p>	<p>Тому що у нас совок у всіх в голові. Нваїть у тих хто совка не бачив і у тих совок в голові. Поки совок не викорінити, діла не буде.</p>
<p>Буба, у Вас був досвід роботи в Польщі, можливо ти зможеш порівняти? Чим Польща відрізняється в гарний чи поганий бік?</p>	<p>Там проще там не має такого як у нас... там начальник, він звичайна людина. Ти з повагою але на ти і він ставиться до тебе з повагою.</p>
<p>Чому так?</p>	<p>Звідки я знаю? Це в них треба спитати. Тому що там людей цінують.</p>
<p>А що нам треба зробити щоб у нас також цінували людей?</p>	<p>У нас отношение к людям совсем другое. Ми ж між собою всі різні. Хтось щось хоче промудити. Навіть тут. Один просто хоче з начальством посидить щоб нічого не робить а інший бере й мовчки робить. У нас всю жизнь на меншенстве виїзжають. Ініціативні будуть робить а всі інші будуть сидить і дивитись. Таке й після війни буде. Знову все просерем. Оцей й обідно...Не бачу я у нас... у нас молоді які совка не бачили думають як совок (пропетлять в інтернеті посидить) чим щось зробить полезноє. І ще, там де два українця там три гетьмана...кожний хоче бути начальником. Я вважаю що краще бути гарним конюхом ніж поганим председателем колхоза. Я ж</p>

	кажу, те що я хочу і те як воно буде, це дві різні країни.
	Ворон. А знаєш Буба, это все от родителей. И это вина учебного заведения. Потому что с детства ребенку не прививали ничего адекватного. Щас ребенок рождается, ему дали телефон. Он в этом телефоне живет То же самое ты не здал какой то залик.или ты его сдаш и даш денег за это... вот в чем беда...все построено на этом совковом принципе. Пока совок полностью не выкорениться...это даже после войны не измениться.. Это век теперь должен пройти...
	Буба. В Польше этого нет. Там нет кумівства. Там если ты умняй то ты идеш на верх. Я там робив я знаю. Директор заводу, я його не бачу але його брат простий робітник з нами працює. Так всі там починають, з низу до верху а не зразу в начальники. Там умних продвигають на верх а у нас кума свата брата... у нас кумовстао....
	Ворон. После развала союза мы получили самую бога тую страну. Вот прошло 30 лет...что случилось со страной?!? А все потому что... колхозы были миллионники а эти саме родители, де душки бабушки, их разламывали и кирпичи сдавали по пол. Копейки...и трактора тянули себе в дом а в итоге нет робочих мест. И начинается: у нас в советском союзе все было. Что у вас было? Вы как были батраками так ими и остались. Ты с утра встал в шесть часов, ушол и вечером пришол...и так круглый год. И это осталось у них в голове и это попрививали к сожалению и молодому поколению, детям. А никто даже не задумывался что дальше будет? Вот из за чего, молодеж даже возьми,может 50% может 80 % может меньше бо люди одупляються что война все таки...но это малые единицы. Вот война закончиться и люди забудут все...
Дуже класно що Ворон до нас підключився так може ты з свого досвіду скажеш як закінчиться війна?	По мне любая война заканчивается перемирием, переговорами.Ни одна война не было побежденных без

	<p>переговоров. Война закончиться по любому на наших условиях. и чтоб нам вернули страну до 1991 года... А все дальше зависти от народа. Как сказал раньше один умный человек: народа много, людей мало...</p>
<p>А що потрібно щоб Україна перемогла саме на таких умовах?</p>	<p>Это зависит от наших политиков. А мы народ обыкновенный., можемо свою справу зробити. Зробити внесок. В основном все это зависит от правительства и от народа. Коли народ буде згуртований, тоді й перемога буде за нами. А когда вот эти вот непонятки, гризня. И меряться кто главный в мире животных. То мы ничего не добьемся. а похерим остатки того что у нас осталось.</p> <p>А то дали тебе 20 гривен и ты проголосовал за депутата. А через 5 месяцев, ой яке воно кончене хто його выбрав? Так ты ж даже не заметил что ты его и выбрал! Держава не фігова це у тебе в голови фігово!</p>
<p>Шановні дякую! Шикарна фокус група! Я Вам неймовірно вдячний.</p>	

Додаток В**Практична програма розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу**

З метою розвитку психологічної згуртованості бойового підрозділу необхідно спочатку визначити головні цінності (захист України, ідея Нації, обов'язок, сміливість, відданість, лідерство, родина ЗСУ та інш.). Необхідно розробити програму роботи з особовим складом підрозділу, яка включає в себе як аудиторні лекційні, так і практичні заняття. Програма повинна бути орієнтована на розвиток відчуття побратимства та навичок розв'язання проблем та вирішення задач. Також програма обов'язково має містити механізм зворотного зв'язку, що мотивує та дисциплінує як бійців, так і їх командирів. Програма орієнтована функціонал підрозділу щодо адаптації та розвитку бійців. Програма розрахована на місяць інтенсивних занять.

День 1.

1. Ознайомлення нових бійців з основними цінностями та принципами підрозділу.
2. Військовий психолог пояснює як цінності та принципи допомагають бійцям під час ведення бойових дій.
3. Самооцінка бійцями та військовим психологом результатів проведеного заняття.

День 2.

Групова дискусія щодо основних цінностей підрозділу. Модератором є військовий психолог. Основні правила проведення стосуються поваги до себе та інших, ввічливості та конструктивності. Усі вільно висказують власну думку. Військовий психолог робить висновки за результатами дискусії.

День 3.

Тренінг комунікативних навичок

1. Активне слухання
2. Асертивність
3. Невербальні сигнали

День 4.

Тренінг щодо процесу прийняття рішень

1. Пошук інформації
2. Аналіз альтернатив
3. Вибір найкращого рішення

День 5 Тренінг утворення та розвитку команди

1. Командно-штабна гра
2. Фізичне навантаження що стимулює командну взаємодію

День 6

Тренінг щодо розв'язання конфліктів

1. Визначення справжньої причини конфлікту та його суб'єктів
2. Пошук взаємовигідного рішення

День 7 Лекція щодо лідерських якостей

День 8 Групова дискусія щодо лідерських якостей

День 9 Проект малої групи

Бійці розробляють план операції

День 10 Оцінювання проведеної роботи

День 11-12 Самоаналіз (групова дискусія) щодо корпоративної культури, місії, цінностей та бойових задач

День 13-14 бойова підготовка щодо широкого функціоналу (розуміння функціоналу та важливості усіх посад підрозділу).

День 15 Оцінювання бійців військовим психологом та командиром

День 16

Правила поведінки в підрозділі

Повага та самоповага. Довіра. Підтримка бійця з боку колективу.
Відданість підрозділу.

День 17.

Життєстійкість як необхідна якість бійця (Можливо запрошений лектор)

День 18. Групова дискусія щодо життєстійкості.

День 19. Тренінг психічного здоров'я

День 20-21 Проектна робота

День 22 Оцінка з боку командира та військового психолога

День 23 Отримання відзнак за пройдену програму

День 24-30 Відпрацювання практичних навичок.